

EÖTTEVÉNYI OLIVÉR

**A trianoni szerződés
kulturális következményei**

Nagymagyarország iskolapolitikája.

Ha egy nemzet kultúrpolitikájáról helyes ítéletet óhajtunk szerezni, akkor a legcélszerűbb annak az iskolapolitikáját szemügyre venni, mert bár kétségtelen, hogy a civilizáció eszközeinek a tárházában az iskola és az annak útján elérhető közművelődési eredmények az általános művelődésnek csupán részletét alkotják és a társadalom nagy része kultúrájának a kifejlődését már nem az iskolában, hanem önművelés útján, az iskolán kívül szerzi, sőt sokan vannak, akik ez utóbbi módon, anélkül, hogy számbavehető iskolai képzést élveztek volna, mégis jelentős műveltségre tesznek szert: mégis a nemzet, illetve annak közjogilag szervezett organizációja, az állam, a maga kultúrpolitikájának vezető elveit rendszerint iskoláiban rakja le.

Tudjuk, hogy az iskolák létesítését és fentartását hosszú időn keresztül nem tekintették az állam feladatának, hanem inkább az egyházak hatáskörébe tartozó tevékenységnek, sőt napjainkban is igen sok helyen az iskolafentartók sorában az egyházak jelentős szerepet töltenek be. Mégis a modern kor közjogi fejlődésének természetes következménye az, hogy az iskolák munkásságára vonatkozó elvi szabályok létesítése s a tanításra jogosultak körének a meghatározása az állami törvényhozás feladatai közé tartozik. Így van ez nálunk Magyarországon is. Hazánk iskolatörténelme azt mutatja, hogy századokon keresztül nálunk sem vett részt az állam közvetlenül az iskolák alapításában és fentartásában és kezdve az egyetemi oktatásnál — a Pázmány Péter esztergomi bíboros-érsek által Nagyszombatban alapított, később Budapestre áthelyezett s ma is itten működő magyar tudományegyetemnél — folytatva a középiskolákon s végezve a népoktatási tanintézeteken, a legtöbb iskola nálunk egyházi

alapítás volt. Mikor aztán az állami tekintély elve mindjobban megerősödött, mikor a köztudatba ment át az, hogy az állam, mint szervezett nemzeti társadalom a maga akaratát az életnyilvánulás minden terén érvényesíti, akkor az iskolapolitikában is döntő súllyal lépett előtérbe az állami intézkedés joga. Ez azonban minálunk nem jelentette azt, hogy az állam kizárólagos jogot követelt volna magának az iskolák létesítésére, hanem odairányult az állam iskolapolitikája, hogy az iskolák típusának a meghatározását és tantervének a megállapítását magának tartotta ugyan fenn s ellenőrzési jogot is biztosított magának a különféle fokú, de nem az ő közvetlen rendelkezése alá tartozó iskolák működésével szemben, azonban az iskolák alapítását és működését a saját maga hatáskörén kívül más tényezők jogául is elismerte.

Mikor a rendi alkotmányt 1848-ban a népképviselési rendszer váltotta fel, a kor szabadelvű szellemének megfelelően, az 1848:19. t.-c. az oktatás és a tanulás szabadságát a *magyar egyetemre*, vagyis az akkor egyedül létezőt budapesti tudományegyetemre nézve megállapította, de egyúttal dekretálta azt is, hogy az egyetemet *egyenesen* a közoktatási miniszter hatósága alá rendeli. Ezzel tehát megállapítást nyert az, hogy a bár eredetileg nem állami pénzből létesült, hanem erre szolgáló alapítványokból, illetve az úgynevezett vallás- és tanulmányi alapból, tehát iskolai célokra rendelt vagyontömegeből fentartott budapesti egyetem felett az állam közvetlen intézkedési jogot nyer. Ennek a princípiumnak a törvénybe iktatásával kétségkívül azt óhajtották akkor kimondani, hogy az egyetemi oktatást állami feladatnak tekintik. Természetes, hogy ezzel nem érintették a magyarországi egyházaknak régi törvényekben biztosított, felsőbbfokú tanintézetek fenntartására is irányuló jogát sem, amint pl. az 1790:26. t.-c. — mely tulajdonképpen a *vallás ügyéről* szól s az evangélikus és református egyházak szabad vallásgyakorlatát rögzíti meg — 5-ik szakaszában megállapítja azt is, hogy a nevezett felekezetek iskolákat létesíthetnek, de felsőbb tanintézeteik felállításánál előzetes királyi jóváhagyást kötelesek kieszközölni, általában pedig a közoktatási rendszer megállapítása szintén alkotmányos királyi jognak tartatván fenn. Az akkori helyzet tehát abban kulminált, hogy a felsőbb oktatásnak vagy tisztán állami szervezése, vagy legalább is mélyreható állami ellenőrzése akkor is már biztosítva lett. Az egyetemi oktatás terén ez a felfogás napjainkig fennáll s újabban létesített egyete-

meink kizárólag, az egyetemi rangú, vagy általában felső tanintézeteknek pedig legnagyobb része tényleg állami intézetek, viszont a felekezetek által fenntartott főiskolák tekintetében az állam a tanterv egységes megállapítása s az államérvényes minősítő bizonyítványok jogának a szabályozása által gyakorolja a maga ingerenciáját.

A *középiskolákra* nézve az állam mellett a többi tényezők iskolaalapítási és fenntartási jogát az 1883:30. t.-c. ismeri el, mely nemcsak a felekezetek ebbeli jogosultságát akceptálja, hanem rájuk bízva az általuk fenntartott középiskolák tanítási nyelvének a megválasztását is és csupán azt köti ki, hogy a nem magyar nyelvű középiskolákban a magyar nyelv és irodalom története, mint rendes tantárgy — és pedig csak a két felső osztályban kötve ki ennek magyarul tanítását — előadassék. A felekezeti középiskolákon kívül azonban a törvényhatóságoknak, a községeknek, a társulatoknak s egyeseknek is megadja az iskolafenntartás jogát, sőt a felekezeteknél még a tanrendszer és a tanterv megállapításának a jogát is azoknak biztosítja, természetesen az állami jellegű középiskolák enémű szabályzatának figyelembe veendő, illetve minimális alaként döntőnek tekintendő rendelkezései elismerésével. Mindezekből látható, hogy a magyar iskolapolitika a középiskoláknál sem helyezkedett a kizárólagos állami oktatás bázisára, hanem más, az oktatás megfelelő végzésére alkalmas tényezőknek is jogot biztosított erre, magától értődően a tanárok minősítésének a kérdését magának tartva fenn.

A *népoktatási tanintézetekről* intézkedő 1868:38. t.-c. 10. §-ában megállapítja, hogy *népoktatási nyilvános tanintézeteket a törvény által megszabott módon állíthatnak és fenntarthatnak a hazában létező hitjelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam.* Érdekes, hogy a törvény ennél a felsorolásnál az iskolafenntartók közt az utolsó helyre tette az államot, ezzel is mintegy igazolva azt a tényt, hogy a törvény megalkotásának a korában az állam igen kevés népiskolát tartott fenn, de megállapítván egyúttal az államnak a feltétlen jogát is a közvetlen iskolaalapításra. Nem szorul bővebb magyarázatra az sem, hogy az állam az alsófokú közoktatásnál is fenntartotta magának a saját közegei által gyakorlandó ellenőrzés jogát.

Ha most már a közoktatás három fokozatát illetően ez előzőekben illusztrált helyzetet konkrétizáljuk, akkor tényként állapíthatjuk meg azt, hogy Nagymagyarországban, vagyis a trianoni megcsonkítás előtt létezett hazánkban az iskolai oktatás nem volt általában állami

funkció, sőt nagyrészt nem is az állam létesítette a tanintézeteket sem — nem beszélve itt arról, hogy az állam a nem állami tanintézetek fentartásához s különösen tanerőinek a fizetéséhez fokozatosan mind nagyobb mértékben hozzájárult, különösen a népiskolákra nézve az 1907:27. t.-c. alapján — ellenben a közoktatás egységes jellegének a megőrzése és a hatályos ellenőrzés gyakorolhatása végett modern iskolapolitikánk minden, az állami szuverenitásból folyó jogot fentartott magának. Ezzel az elvi jelentőségű eljárással tehát amíg egyrészt a legliberálisabban elismerte és a maga hatalmának a tudatában és birtokában is honorálta nemcsak a jogi személyeknek (felekezetek, törvényhatóságok, községek, társulatok), hanem még egyes embereknek is iskolaalapítási és fentartási jogát, addig másrészt minden garanciát megszerzett magának arra nézve, hogy az államnak mindenek felett megóvandó érdekeit az állameszme egységessége s a tanítás egyöntetűsége tárgyában állandó és intézményesen biztosított ellenőrzés útján garantálja.

Nem férhet hozzá kétség, hogy ez a kultúrpolitikai princípium fedi az egészséges felfogású demokratikus fejlődés fogalmát is. Ez a princípium nem jelszónak használja a demokráciát, hanem tartalmilag realizálja annak a követelményeit. És ezt le kell szögeznünk akkor, amidőn a trianoni békediktátum alapján Nagymagyarország területének jelentékeny részében osztozkodott, úgynevezett utódállamok egy része a demokratikus haladás jegyében államosította a közoktatást, a másik része pedig — bár nem kifejezetten államosított, de — az állami befolyás és akarat feltétlen uralomra juttatásával, vagy pedig az állam által képviselt nacionalista irányzatnak az erő jogán történt bevezetésével a látszólagosan demokratikus kultúrpolitikai elvek köpenye alatt hatalmi érdekeinek állított jelentős eszközt a szolgálatába. Ezzel az eljárással a háteret nem ismerő nyugati közvélemény előtt a demokrácia elveinek őszinte szolgálatát akarták dokumentálni, ami azonban lényegileg nem akadályozta meg őket abban, hogy e cégér alatt a nemzeti kisebbségeknek s így elsősorban hatalomszóval hozzájuk utalt magyar véreinknek a kisebbségi szerződésekben — tehát nemzetközi jogilag — biztosított iskoláztatási jogát különféle ürügyek alatt megsemmisítsék, vagy legább is a lassú haladás útjára tereljék.

II.

Az utódállamok iskolapolitikája.

A román szenátus 1927 októberében, az úgynevezett felirati vita során, foglalkozott a kultúrpolitika kérdéseivel is és az erdélyi magyar nemzeti kisebbség egyik számottevő képviselője, *Gyárfás Elemér* szenátor rámutatott arra, hogy az államosítás, illetve a központosítás rendszere, melyet a román kormányzat iskolapolitikájában követ, homlokegyenest ellenkezik az erdélyi mentalitással és pedig nem csupán az ottani magyarság, hanem a német kisebbség felfogásával is. Az oktatásügy Erdélyben — úgymond — századokon át a felekezeti iskolák rendszerére volt felépítve s jellemző pl., hogy mikor 1849 után az akkor úrrá lett osztrák uralom a németnyelvű állami iskolákat erőltette s ilyen középiskolákat állított fel Nagyszebenben. Medgyesen és Gyulafehérvárott, akkor ugyanezekben a városokban a szászok továbbra is fentartották a maguk, ugyancsak német tan nyelvű felekezeti középiskoláikat. Mi sem természetesebb tehát, mint-hogy a magyarok, akár katolikusok, akár protestánsok voltak ugyanabban az osztrák korszakban szintén fentartották a maguk felekezeti középiskoláit. Mindebből pedig az következik, hogy Erdély iskolapolitikája a múltban sem ismerte az állami iskola-monopóliumot.

Félreértések elkerülése végett meg kell azonban jegyeznünk, hogy Romániában az elemi iskolai oktatás elnevezés, illetve megjelölés szerint nem állami, ellenben *lényegében* az. *Barabás Endre* fejti ki *Kornis Gyulának: Az elszakított magyarság közoktatásügye* című tanulmánygyűjteményében, a romániai állami elemi oktatásról írt tanulmányában azt, hogy az 1924 július 26-án az állami elemi oktatásról alkotott törvény megokolásának megállapításai szerint Románia egységes állam s ez okból a kötelező elemi oktatásnak is egy-

ségesnek kell lennie, amit megkövetel a nemzeti és polgári öntudat, valamint az állam magasabb érdeke is. Tehát maga a törvény nem dekretálja az elemi oktatás államosítását, amiből arra lehetne következtetni, hogy a román törvényhozás csupán azt célozta, hogy az elemi oktatás egységességét biztosítsa, ami elvégre is természetes alapelv lenne. Ámde a jelzett törvény, amidőn kimondja azt, hogy Romániában az elemi iskolák fentartása a *községek kötelessége s az állam csakis a tanítók fizetését fedezi*, egyúttal elrendeli azt is, hogy az iskolai dologi szükségleteket (épület, bútorzat, tanszerek stb.) minőségileg és mennyiségileg a közoktatási miniszter állapítja meg s ha a községek az ekként megállapított kötelezettségeiket nem teljesítik, akkor a miniszternek joga van ezeket a szükségleti összegeket a község költségvetésébe felvételni, illetve beírni s ez esetben a község — még pedig felebezés kizárásával — a fedezetről gondoskodni *köteles*. Ez tehát lényegileg igazán nem más, mint *államosítás*, mert tulajdonképpen a szavakkal való játéknál egyébnek nem lehet minősíteni azt a szabályt, mely szerint nem az állam állítja ugyan fel és tartja fenn az elemi iskolát, hanem a község, de ez utóbbi, amennyiben az állam akaratát minden ellenvetés nélkül, a dologi kiadásokat illetően is, nem teljesíti — a tanítói személyzet úgyis állami — akkor az állam a maga hatalmával kényszerítheti őt ezeknek az elvállalására, akár van neki erre fedezete, akár nincs. Nyilvánvaló tehát, hogy az utóbbi esetben tetemes községi pótdadót kénytelen kivetni, az adófizetőnek pedig igazán mindegy, hogy ezt községi, vagy állami adó alakjában fizeti-e? Megállapíthatjuk tehát, hogy a román elemi iskolai oktatás lényegében állami.

Az állami oktatás kizárólagos rendszerét egyébként kifejezetten csak Jugoszlávia hozta be, ahol az 1904. évi április hó 19-iki régi szerb népoktatási törvényt 1919 július 23-án kiterjesztették az egész úgynevezett Vajdaságra, tehát a Nagymagyarországtól elszakított területre s ott az említett régi szerb törvény rendelkezései értelmében csak állami és magán elemi iskolákat ismernek (ez utóbbiak, a nyilvánosság jog szempontjából, csonka intézmények). Ez alapon államosították a Vajdaság összes felekezeti, községi és társulati iskoláit.

Ami végül Csehszlovákiát illeti, ott, illetve a Nagymagyarországtól elszakított, úgynevezett Szlovenszkón, vagyis a régi Felvidéken ma is sok felekezeti, sőt községi iskola van az elemi oktatási fokozatban, ámde egyrészt az irányzat ott is az államosítás felé hajlik, másrészt

meg a felekezeti iskoláknak a cseh állameszme szolgálatába állítására ők az államosítás helyett más eszközt választottak és pedig a tannyelv kötelező megállapítása útján. Ahol ugyanis legalább 20%-ot nem alkot a nemzeti kisebbség, ott annak önáluk saját iskolára sincs joga. Ily helyeken tehát a magyar gyermeket is tót iskolába kényszerítik. Arra pedig, hogy a magyarság számarányát az említett 20% alá szorítsák (a 20%-os kontingensről különben a kisebbségek jogait biztosító nemzetközi szerződések mit sem tudnak), bőven gondoskodhatok a hivatalos hatalommal összeállított statisztika. Már sokkal erősebben folyik az államosítási akció a polgári és a középiskoláknál (mind a 87 polgári iskolai típusú és csehszlovák tannyelvű iskola állami, ami mellett csak 17 magyar tannyelvű és nem állami iskola van), míg a 48 középiskolából mindössze 4 maradt meg felekezetiinek (két kath. és két evang.).

Mindent egybevetve és a régi magyar iskolapolitika alapelveit ellentétbe állítva az utódállamokéval, láthatjuk, hogy míg amaz az államnak legfőbb felügyeleti joga fentartásával más tényezőknek, első-sorban pedig a felekezeteknek ily irányú tevékenységét nemcsak elfogadta, hanem — mint azt az 1907:27. t.-c., az úgynevezett Apponyi-féle iskolatörvény, amelyet ellenségeink oly rosszakaratuan forgattak ki valódi értelméből, igazolja — még jelentős anyagi támogatásban is részesítette: addig az utódállamok vagy a kizárólagos állami oktatás bázisán állnak, vagy arra erős hajlamot mutatnak.

Az a felszólalás egyébként, melyet Gyárfás szenátor tett s melyre fentebb rámutattunk, mindenképpen gondolkozásra serkent bennünket. Az a régi erdélyi magyar kultúrpolitika, amelyre ő hivatkozott, nem volt elszigetelt erdélyi jelenség, hanem Nagymagyarország közvéleményének e kérdésben vallott meggyőződése, vagyis az, hogy a közoktatást nálunk nem tekintették sohasem kizárólagos állami feladatnak, hanem az állam ellenőrzési jogának a fentartásával egyéb közületek és pedig a történelmi fejlődés és az etikai garancia jogán első-sorban a felekezetek kötelességének. Már most a trianoni megcsonkítás után különféle impériumok alá került magyarság az iskolapolitikát illetően az ő hagyományos és a lelkek mélyén élő felfogásával homlokegyenest ellenkező, erőhatalmi eszközök által megvalósított államosítás, vagy centralizáció és mindenesetre nacionalizáció tényét látja a maga féltve őrzött iskoláira zúdulni. Úgy Románia, mint Csehszlovákia és Jugoszlávia — és pedig az utóbbi kifejezetten és minden fokon, az előbbieik különösen a középfokú tanításban meg-

nyilvánuló irányzatban — többé-kevésbé elvetik a felekezeti oktatás rendszerét és az állami iskolák monopóliuma felé haladnak. Igaz, hogy a magániskola bizonyos kautélák közt és jelentősen megszorított működési körrel — amint arra alább még rámutatunk — Jugoszláviában még fennállhat, de ez nem változtat azon, hogy az utódállamok a *felekezeti* iskolákat mind kevésbé tűrik meg. Kivételek ez alól csak az Ausztriához csatolt Nyugatmagyarország, az úgynevezett Burgenland, ahol — mint az említett, az elszakított magyarság közoktatásügyét tárgyzó gyűjteményes munkában erre nézve *Csuppcuj Lajos* megállapítja — még ma is a legtöbb a felekezeti elemi iskola és nincs rá adat, hogy ezt a politikát ott meg akarnák változtatni.

Ha most már ennek az államosításra irányuló szisztémának az okait kutatjuk, kétségtelen, hogy a jelzett államokat egyrészt saját *régi* területeiken e szempontból követett iskolapolitikájuk további fentartásának és kiterjesztésének a szándéka, másrészt azonban bizonyos, modernnek látszani akaró ideológia vezette, mely a nem állami, de különösen a felekezeti tanításban a korunkat jellemző demokratikus haladással szemben bizonyos visszaesést vélt felfedezni. Romániában és Jugoszláviában a vonatkozó régi, tehát a jelenlegi határonként jelentékenyen bellii maradó államuknak az ottani viszonyok figyelembe vételével talán helyes közoktatási politikáját alkalmazták oly területek lakosságára, amelyek egészen más atmoszférában nőttek fel s ahol a felekezetek az állam évszázados kulturális fejlődésében előkelő szerepet játszottak. Mert azt meg tudjuk érteni, hogy a Dél-Szerbia kezdetleges kultúráját európai színvonalra emelni öhajtó szerb közoktatásügyi politika ennek a megvalósítását egyedül a központilag kebelt államhatalom erejével vélte megoldhatni. Azt is meg lehet magyarázni, hogy Romániának a modern közművelődésbe bekapcsolódni öhajtó, különben is erősen centralisztikus kormányrendszere az iskolai oktatás sikerét egyedül akkor tartotta elérhetőnek, ha a mindenható állam teszi rá a kezét erre is. Ámde úgy a Bácskában és a Bánságban, mint Erdélyben s a szoros értelemben vett szőkebb Magyarországtól elvett részekben is a százados tradíciók s a felekezetek, de sok helyütt a községek is bebizonyították, hogy iskolai feladataikat kifogástalanul végzik. Semmivel sincs tehát megokolva ennek a rendszernek az elkobzása, illetve fokozatos és különféle ürügy alatt folytatott lassú elsorvasztása.

Csehszlovákia ezen a téren novum előtt állott, mert neki azelőtt

nem volt közjogi értelemben vett, önálló államterülete s bár bizonyos, hogy kultúrája a többi ú. n. utódállamenál (Ausztriát kivéve) fejlettebb volt, mégis önálló iskolapolitikát a régi osztrák államrendszerben csak korlátozott mértékben folytathatott, a tartományi kormányzat keretein belül. Az új államalakulatként megszületett Csehszlovákia azonban ebből a kérdésből principiális problémát csinált, amennyiben a cseh államkormányzatot jellemző szabadgondolkodó irány a felekezeti, illetve vallásos oktatást, tehát a felekezeteknek az iskolákba való befolyását is elvileg perhorreszkálja. Ha tehát nem is teszi kizárólagossá az állami oktatást, mégis a felekezeti iskoláknak az alsóbb fokozatokban egyelőre való megtűrése mellett a vallásitanítás háttérbe szorításával felekezetellenes tendenciáját szembetűnően dokumentálja. Ennek az iskolapolitikai felfogásnak az illusztrálására jellemző az, amit *Pechány Adolf* mond el a már többször említett, az utódállamok közoktatásügyéről szóló gyűjteményes munkában, hogy t. i. az ottani mostani iskolákban nincsen kötelező vallásoktatás, hanem az úgynevezett *laikus morált* tanítják, mely bizonyos általános erkölcsi ismereteken kívül egy csomó vallásellenes és szabadgondolkodó tendenciát csempész be az ifjúság leikébe. (Mellékesen megjegyezve, itt egy világ választja el az általános cseh felfogást a tóttól, mert a most jelzett irány csak a csehek most uralkodó s politikai hatalmat gyakorló részének a mentalitását tükrözi vissza, amitől diametrálisan különbözik a vallásos gondolkozású tótoké s éppen ez az egyik oka a külső használatra, a nyugateurópai népek előtt egységesnek feltüntetett, alapjában azonban teljesen ellentétes cseh és tót néplelek állandó viaskodásának.)

A cseheknek a felekezetek ellen irányuló iskolapolitikájára egyébként jellemző adatokat sorol fel *Olay Ferenc* is nemrég megjelent *A magyar kultúra válságos éve*i című munkájában, ahol elmondja, hogy a csehek a Felvidéken működött majdnem összes szerzetesi gimnáziumokat bezárták, illetve államosították. Volt köztük olyan is, amely már három évszázad óta működött, mint a rozsnyói premontrei főgimnázium, de a többi is évszázadok óta volt a maga helyén a közművelődésnek erős tényezője, mint az 1657-ben alapított kassai premontrei, az 1642 óta működött podolini piarista, aztán a 18. században keletkezett trencsényi, nyitrai, rózsahegy, kissebenedi és lévai gimnáziumok, melyek kivétel nélkül a Magyarország civilizációjának kiépítésében oly jelentős szerepet játszó tanítószere-

vezetek egyikének, vagy másikának az alkotásai voltak. Egyébként a felvidéki protestáns középiskolákkal sem voltak sokkal kíméletesebbek a csehek s például az eperjesi és az iglói evangélikus főgimnáziumokat államosítva, tót tannyelvűekké tették. Egyedül a komáromi bencés főgimnáziumot hagyták meg, amivel szemben viszont ennek a tanintézetnek a fentartására szolgáló földbirtokot vették el. Kétségtelen tehát, hogy Csehszlovákiában az állami oktatás előtérbe törő irányzatának a belső rugói világnézleti háteret mutatnak. Érdekes egyébként itt, a világnézleti eltérésekre rámutató helyén fejtegetéseinknek arra is rámutatni, hogy a jugoszláv középiskolákban a VI. osztálytól felfelé nincsen vallásoktatás, tehát a racionalista irány a szerb iskolapolitikától sem idegen. (Lásd *Berkes József* tanulmányát a többször idézett gyűjteményes műben.)

Két világnézleti irány összeütközéséről van tehát itt szó. S ha keressük annak az indító okát, hogy speciálisan a felekezeti oktatást miért szorítják ki fokozatosan az utódállamok, akkor nem lehet kétségünk az iránt, hogy ők az ottani véreinket magukban foglaló felekezetekben a magyar gondolat élő erejét látják s ezt akarják elsorvasztani. Romániában és Jugoszláviában a róm. kath. és a protestáns iskolák a régi, évszázados magyar iskolapolitika eredményei és jelentik egyúttal a magyar faj bizonyos kulturális felsőbbségét is. Ezt kell tehát szerintük megfojtani az egységesítés, a centralizáció, az uniformizálás hatalmával. Csehszlovákiában némileg más a helyzet. Ott a magasabb műveltséget adó középiskolákra vetették magukat a helyzet mostani urai, míg az elemi oktatásnál nem látnak magukra nézve akkora veszedelmet, minthogy az óslakosság jelentős része — amely az oktatásnak ezt a fokát élvezi — velük fajilag ha nem is azonos, de mégis rokon s ezt a jellegét nem másítja meg a felekezeti oktatás sem. Abból tehát nem származik rájuk hátrány, hogy az elemi iskolák esetleg megmaradnak a felekezetek kezében, amelyeknek a hívei nagy részükben úgyis velük fajrokonok. A cseh iskola politika azonban a racionalista irányzatnak mégis útát tör és pedig a fentemlített, a vallásoktatást pótolni hivatott, úgynevezett erkölcsstan fokozatos térfoglalásával s a hittan tanításának a középiskolák felsőbb osztályaiból való kiszorításával.

A mérleget tehát így állíthatnók fel. Egyfelől a régi Magyarországnak a felekezetekre támaszkodó s azokat bizalommal fogadó, sőt anyagilag támogató iskolapolitikai rendszere, másfelől pedig az

utódállamoknak a felekezetekkel, mint az állami egybeolvasztás munkáját szerintük akadályozó tényezővel szemben tanúsított averziója, sőt gyűlölete. És ha ezt látjuk, nem lehet kétség az iránt, hogy melyik félen van az igazi demokrácia s az őszintén felfogott szabadelvű haladás? Azon a régi magyaron-e, amely még a tőle fajban, nyelvben és vallásban elütő görög keleti román és szerb elemi iskolákat is nemcsak megengedte, hanem anyagilag támogatta is, vagy pedig azon, az utódállamokat jellemző eljáráson, amely a maga fajától eltérő gyermekek nevelését szolgálni hivatott katolikus és protestáns iskolák végleges elsorvasztása végett a hatalom minden eszközét felhasználja?

Magyarország ember-anyagbeli háborús vesztesége, különösen kulturális szempontból.

Első tekintetre azt gondolhatnók, hogy annak a kérdésnek a vizsgálata, vajjon Magyarországnak mekkora volt a világháborúban szenvedett ember-anyagbeli vesztesége, nem tartozik annak a kérdés-komplexumnak a keretébe, amely az országot a trianoni békediktátum által ért feldarabolás kulturális következményei közé vonható. De ha figyelembe vesszük azt, hogy az amúgyis lakosságának egyharmadára redukált ország valódi helyzetének a feltárása és különösen a fajmagyar lakosság óriási veszteségének a kiutatása, nemkülönben a kulturális munkásságot hivatásszerűen végző tanítói karnak a világháborúban elszenvedett számbeli csökkenése különösen az elfogulatlan külföldi szemlélő előtt igen alkalmas adatnak mutatkozik arra, hogy jelenlegi elesettségünket még inkább kidomborítsuk s bizonyítsuk azt, hogy fajunk a világháború és következményei által milyen mérhetetlenül lett sújtva: akkor a Trianon utáni kulturális helyzetkép teljessége kedvéért nem alaptalan ezeknek a megdőbentő számoknak a feltárása sem.

A *Magyar Statisztikai Szemle*, tehát szigorú precizitással összeállított s a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal közleményeit feltáró folyóirat 1927. évi 7. száma részletes kimutatást közöl úgy az Osztrák-Magyar Monarchia, mint a régi, Nagymagyarország s a jelenlegi Csonka-Magyarország háborús ember-anyagbeli veszteségeiről, *Mike Gyula* tollából. Eszerint a világháborúban résztvett legöregebb férfiak 1841-ben születtek, míg a legfiatalabbak 1902-ben. Több, mint 60 esztendő különböző korosztályai (a legöregebbek egy része önkéntes jelentkezés alapján) vettek részt a háborúban. Tudvalevő, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia közjogilag három részből állott, Ausztriá-

ból (vagy amint hivatalosan nevezték, a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságokból és országokból), aztán Magyarországból, végül Bosznia-Hercegovinából. Az is tudvalevő, hogy Ausztria lakossága nagyobb volt, mint Magyarorszáé (kereken 28 és 21 millió, százalék szerint 55.5% és 40.96% a két számadat, míg a maradék Bosznia-Hercegovinára esik). Nos, minthogy a világháborúba a Monarchiából összesen 8,321.850 férfi vonult be s ebből Magyarországra 3,614.179 jutott, ebből megállapítható, hogy míg Magyarország a Monarchia együttes népességének csak 40.96%-át tette ki, addig a világháborúba összesen bevonultaknak 43.43%-át állította ki. A véráldozat felajánlásánál tehát nagyobb volt a mi kvótánk, mint amennyi minket terhelt volna. Ha azonban a Monarchia összlakosságához viszonyítjuk a Monarchia hadbavonultjainak a számát, akkor megállapíthatjuk, hogy az összlakosság 16.54% -a vonult be katonai szolgálatra. Ennél nagyobb százalékszám csak a Német birodalomban volt (20.41%), míg Olaszország pl. 16.19% s Nagybritannia és Franciaország bevonultjainak a számánál — bár természetesen, milliókban kifejezve, igen tekintélyes volt — az illető anyaországok részvétele, nem számítva a gyarmatokat, a fentebbi százalékszámok mögött marad.

Magyarország azonban a Monarchia keretén belül az öt százalékos aránya szerint sújtható mértéknél nagyobbban vette ki a részét a háború emberáldozataiban, az elesettekben, illetve halottakban, aztán az eltűntekben és a hadifoglyokban is, mert míg hazánkban a Monarchiához viszonyított lakosságaránya — mint fentebb rámutatunk — 40.96% volt. addig az elesettek és halottak tömegében 42.06, az eltűntkében 47.71 és a hadifoglyokéban 41.56%-kal, az átlagos összvesztésében 43.36%-kal szerepeltünk. Nyilvánvaló eszerint, hogy vesztéségünk még annak a közjogi szervezetnek a keretében is súlyosabb volt, amelyben a háború alatt és előtt az ugyanazon uralkodó alatt levő más államtestekkel éltünk. Ezer lakosra nálunk 1848 halot, 36.07 sebesült, 19.36 eltűnt és 29.83 hadifogoly esett, ami 1000 lakosnál összesen 103.74 főnyi vesztéséget jelentett, míg Ausztria összvesztésége csak 99.44, Bosznia-Hercegovináé pedig 81.05 volt.

A háború alatt közérdekből (valamely nélkülözhetetlen hivatal ellátása, gazdaság vitele stb.) a hadiszolgálat alól felmentések is történtek. Ezen a téren a mi számarányunk szintén kedvezőtlenebb volt Ausztriáénál, vagyis ott több katonakötelezetre alkalmazták ezt a kedvezményt, mint nálunk, aminek a számaránya az összlakosságához

viszonyítva minálunk 38.98%-ot tett ki, míg Ausztriában 61.02%-ot. A mi vérveszteségünk magasabb fokát tehát ez is mutatja.

De nem kevésbé megdöbbentő a statisztikai adatok ama tömege, amely a Trianon által létesített Csonka-Magyarország jelenlegi részeinek háborús veszteségeit illusztrálja. Erre az összesen 7,606.971 lélekből álló országroncsra 739.591 főnyi háborús veszteség esik. vagyis majdnem az összlakosság 10%-a, sőt férfilakosságának közel 20%-a, akik természetesen nem mind halottak, hanem eltűntek, hadifoglyok, sebesültek stb. is. Ha pedig azt kutatjuk, hogy *mely vidékről és minő foglalkozási ágból* szedte leginkább áldozatait a háború, akkor azt látjuk, hogy a szinmagyar vidékek és a földműveléssel foglalkozók vezetnek ebben a statisztikában. Csongrád, Csanád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, tehát a magyarnyelvű megyék vesztesége meghaladja a 10%-ot és még néhány megye van, melynek a százalékaránya hasonlóan, vagy megközelítően kedvezőtlen.

Még megdöbbentőbb azonban a foglalkozási statisztika, mert ez azt mutatja, hogy a Csonkaországának összesen 155.799 főre becsült halottaiból s halottnak tekinthető eltűntjeiből nem kevesebb, mint 108.684, tehát a teljes veszteség 69.75%-a az úgynevezett *őstermelő* lakosságra, vagyis az önálló földművesekre és a mezőgazdasági munkásokra esik. Mivel pedig ez a népréteg a Csonkaország összlakosságának, illetve kereső férfinépességének csupán 49.83%-át teszi ki, nyilvánvaló, hogy éppen az a foglalkozási ág, amely az ország agrárjellegét adja meg s amely jelleg egyedüliségére a békediktátum rá akarta szorítani az országot akkor, midőn megfosztotta hegyeitől, bányáitól s nagy ipartelepei jelentős részétől, a normális háborús veszteségnél is sokkal nagyobbat szenvedett s így Magyarországot még azzal is sújtották, hogy ebben a megcsonkítottságában és rákényszerített kizárólagos, vagy legalább is kizárólagosnak óhajtott agrártevékenységében a kereső lakosság tetemes részét elveszítvén, súlyos helyzetét ez csak fokozta. Nem árt ezt a szomorú körülményt hangsúlyozni akkor, midőn a világon annyi meg nem értéssel állunk szemben.

De — mint fentebb említettük — van még egy ok, amely miatt ezeknek a statisztikai adatoknak ebbe a tanulmányba való felvételét szükségesnek véljük s ez nem más, mint annak a kimutatása, hogy a speciálisan kulturális hivatást teljesítő társadalmi réteg egy eminens

osztályának, *a tanítói karnak* a háborús veszteségét emeljük ki. A közszolgálati és a szabad foglalkozású egyének egyesített statisztikája szerint épen az előbbieknél hivatali okból történt nagyobb számú felmentése miatt aránylag nem szerepelnek akkora háborús veszteségszámok. mint a most említett mezőgazdaságiak. De lehetetlen külön ki nem emelni azt a tényt, hogy *az e csoportbeli halottaknak nem kevesebb, mint 18%-a tanító volt.* A magyar kultúrának ezek a közkatonái, az alacsonyabb műveltségű néprétegek oktatói, a velük hasonló foglalkozásúak, illetve alkalmazottak sorában akkora mértékű veszteséget szenvedtek, hogy ez ismét szemmel láthatóan bizonyítja ennek a szegény Csonkaországnak nemcsak agrár, hanem egyéb, szintén a széles néprétegekre kiható, tehát valóban demokratikus jellegű foglalkozási ágakban szenvedett súlyos veszteségét is.

E két statisztikai adat tanulságait tehát így állíthatnók fel. A Csonkaország elvesztette őstermeléssel foglalkozó lakossága jelentős részét, holott Trianon diktálói azt parancsolták, hogy úgyszólván csak agrárállamként kell ezután élnie. És elvesztette tanítói karának sok értékes tagját is, holott ebben a mostani elesettségünkben éppen a széles néprétegekre támaszkodó s azokat felemelő kultúrával tudunk csak magunknak a magyar jövőben új utakat vágni. Bizonyos, hogy az idő, ez a mindent kiegyenlítő hatalom majd enyhíti ezeknek a veszteségeknek a súlyát is, de lehetetlen, hogy megdöbbenéssel ne állapítsuk meg ezeket a szomorú tényeket akkor, mikor megcsontottságunk már egymagában is akkora feladatok elé állítja ezt a nemzetet, amelyeknek a megoldása úgy a mai, mint a jövőendő nemzedék mindenre elszánt, nehézségeket nem ismerő tettekkészségét követeli meg. .

IV.

Magyarország és az utódállamok kulturális szintje.

Egy nemzet kulturális színvonalának a jellemzésénél a szigorú kritika fegyvereivel kell a tényeket megállapítani. Az elfogultságot és a szubjektív ítéletet mentheti és megmagyarázhatja ugyan a nemzete értékei iránt minden jó hazafiban élő lelkesedés, de ez még nem adja meg az alapot arra, hogy külső, független tényezőkkel szemben az állítások és a felállított tételek komolyságát és hozzáférhetlenségét bizonyítsa. Azért nekünk is nagyon tárgyilagosoknak kell lennünk akkor, midőn annak a tételnek az igazságát kívánjuk bizonyítani, hogy a régi Magyarország kultúrája magasabb volt, mint az utódállamoké s így tehát az ország feldarabolása a civilizáció általános szempontjai szerint sem volt megokolt, mert bárhogyan végződik is egy háború, azoknak a hatalmi tényezőknek, amelyek a békekötésekre döntő befolyással vannak, az általános civilizáció kötelezettségeit nem szabad figyelmen kívül hagyniok.

Köztudomású, hogy Nagymagyarország több, mint ezer esztendő múltja tekint vissza. Azon a földön, ahol ez az államalakulat a IX-század végén létrejött s egy évszázad múlva a nyugati kereszténység kulturális és hitelvi hivatása alapján a keresztény civilizációnak Kelet-európában védőbástyájává lett, az azóta lefolyt évszázadok alatt, ámbár temérdek küzdelem árán s időnként és egyes területeken idegen erőknek a hatalmát is elszenvedve, mégis egységes és közjogi értelemben a maga korát mindenkor megértő, sőt nem egy viszonylatban — különösen a nemzetfelségiség tekintetében — vezető államalakulat létezett. Az ezeréves Magyarország teóriája nem a mi nemzetünk túltengő önértetének, vagy fantáziájának az eredménye,

hanem egy történelmi tény, amely a maga létezését évszázadok változó küzdelmeivel írta be a világhistóriába. Mi nem érvelünk azzal, hogy régmúlt időknek a bizonytalanság kódébe vesző hagyományai s a történelmi kritika eszközeivel nem igazolható állítások útvesztőjén keresztül igyekezzünk bizonyítani erre a földterületre, a mi hazánkra vonatkozó jogunkat. Mi egy, az idegen népek által is megérthető és értékelhető adottságot állítunk a világ elé: az ezer éve élő Magyarországot. Ennek az államalakulatnak ennyi évszázad folyamán okvetlenül kellett történelmi hivatásának lennie, ennek a nemzetnek minden esetre kellett oly belső képességekkel rendelkeznie, amelyek fennmaradását biztosítsák, mert ha ezek hiányzottak volna, akkor hazánk a sorsdöntő órákban tovább fennmaradni nem tudott volna és helyét minden esetre át kellett volna adnia önála fizikai, szellemi és erkölcsi erőiben, vagy legalább ezek egyikében gazdagabb népeknek. Ismert dolgokat ismételnénk, azért csupán tételünk illusztrálására mutatunk rá arra, hogy sem a kereszténység elfogadása után bekövetkezett s az ősi pogány elvekhez ragaszkodó nemzetrétegek szívós ellenállását nem tudta volna megőrizni, sem a tatár, a török és a német elpusztítási és beolvasztási tendenciákat nem lett volna képes visszaverni az esetben, ha magában a magyar nemzetben és fajban nem lett volna meg a kimeríthetetlen őserő az élni-akarással s államának a civilizáció haladásával együttjáró követelményei szerint való fokozatos fejlesztésére.

Ezen a földön a honfoglalás korában számszerűleg csekély számú magyarság alapított hazát, amely abban a vérzivataros korban kétségtelenül a maga katonai erényeivel tudott diadalmaskodni. A kereszténység felvétele után azonban ehhez egyéb és pedig etikai és szellemi tényezőknek is csatlakozniok kellett, mert máskülönben egyedül a fizikai erő jogán a nemzet — a változott viszonyok közepette — államát fentartani nem tudta volna. Az aránylag csekélyszámú honfoglaló magyarság a kereszténység felvétele után idegen, főleg német és olasz bevándorlók útján e népek magasabb kultúráját is felszívta s az ősnemzetet e bevándorlók leszármazottjaival is szaporította. Csak így lehet megmagyarázni azt, hogy az a szinte maroknyi magyarság, annyi küzdelmes évszázad harcai után, nemcsak megmaradt, hanem szaporodott is. Minthogy pedig ez a beolvasztás nem erőszakos úton történt, bizonyos, hogy magában a magyar fajban kellett ily asszimiláló képességnek lennie, ami elképzelhe-

tetlen lenne akkor, ha erkölcsi és szellemi tekintetben fajunk inferior szerepet játszott volna.

De nemcsak a külföldről jött bevándorlások és telepítések útján erősödött nemzetünk. Azon a földön, amelyet őseink elfoglaltak, már a honfoglalás korában is, más népelemek is laktak s ezeket is bizonyos fokig magába olvasztotta. Nem erőszakoskodott, faji szempontból türelmes volt, azonban a természetes beolvadás lassanként széles körben vált valóra. Nincs mit tagadnunk, hogy a mai magyar nemzet jelentős része nem fajmagyar ősoktól származik, de rendi alkotmányunk szelleme már évszázadokkal a modern civilizáció kora előtt lehetővé tette azt, hogy a hazának minden polgára, fajbeliségére való tekintet nélkül, a magyar politikai nemzet tagjává legyen, sőt abban közjogilag vezető szerephez is jusson. Rendi korszakunk vezető politikai hatalmasságai sorában épúgy találunk nem fajmagyar származású férfiakat, mint főapjaink között is. Hogy ezek a férfiak a politikai nemzet életében szerephez, sőt vezetéshez jutva, fajilag is asszimilálódtak, az természetes. Azonban a nem magyar néprétegek ama tömegei, amelyek a nemzet magasabb kulturális életébe be nem kapcsolódtak, akadálytalanul megtarthatták a magok fajiságát. Ha ez nem lett volna így, ha a magyar faj a beolvasztás politikáját erőszakos eszközökkel gyakorolta volna, akkor ma nem lenne a régi, Nagymagyarország területén más, mint magyar fajbéli s akkor a békediktátum szerzőinek nem lett volna okuk az országot azon a címen feldarabolni, hogy a nem magyar fajbeliek nem kényszeríthetők ennek az uralma alá. Hogy egyébként a magyar faj mennyire türelmes, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy ahol a rendiség korszakában, midőn a földesúr közjogi hatalma jobbágyai felett törvényes intézmény volt s mikor ennél fogva módjában állott volna a földesúrnak jobbágyait hatalmi eszközökkel is a magyarságba olvasztani, ez nemcsak, hogy meg nem történt, hanem erre kísérletek sem tétettek. Jól tudjuk, hogy a magyar földesúr tót jobbágyaival tótul, oláh jobbágyaival oláhusul beszélt s ily módon az utóbbiaknak az eredeti fajiságuk fenmaradását nem akadályozta. És ezen az 1848-as alkotmányos reform sem változtatott s a faji eszme megizmosodása sem idézett elő e téren fordulatot.

Vonjuk le tehát ezekből a következtetést. Nagymagyarország, mint politikai alakulat, a nemzet lelkében élő közjogi őserőnél fogva egységes volt. Nálunk politikai téren nem ismerték a faji partikulariz-

must. Nálunk nem volt közjogi provincializmus. Az állam, mint egységes szervezet létezett. Emellett azonban a nem magyar fajbeliek faji és nyelvi különállását nem bántották. Évszázadokon keresztül úgyszólván a tudat alatt élt ez a lehetőség, melyet nem védtek törvények, mert arra nem is volt szükség. Amidőn pedig a faji öntudat ébredezni kezdett s a hazában élő nem magyar fajúak is kitermeltek magukból olyan elemeket, amelyeknek a fajisága önálló létet kívánt, más szóval, mikor az itt élő nemzetiségek kultúrája odafejlődött, hogy azoknak egyes tagjai a maguk fájának a nyelvén tudtak maguknak magasabb kultúrfokot szerezni s ahhoz ragaszkodtak is, akkor a törvényhozás gondoskodott ennek alkotmányos védelméről s ez volt az alap gondolata az alkotmányosság visszaállítását követően 1868-ban hozott, ú. n. nemzetiségi törvénynek is. (1868: 44. t.-c.)

Lehetetlen különben e tárgynál elhallgatni azt a tényt, hogy a magyar nemzet soha ezt a hazában élő, különböző fajok önálló kulturális processzusát hatalmi szóval megakadályozni nem igyekezett, sőt jóindulatú támogatásában részesítette azt. Jól tudjuk például azt, hogy a szerb és román kultúra első szárnypróbálgatásainál, az illető nyelvű nyomdák alapításánál, hazánknak minő szerep jutott. Alkalmunk lesz még alább kiemelni azt, hogy ennek a most említett két fajnak a civilizációja kezdetleges megteremtésénél micsoda szerepet játszottak a magyar állami hatóságok engedélyével, sőt támogatásával közreműködött kultúrtényezők: nyomdák, egyházak és iskolák. Mint-hogy pedig maga a magyar faj kultúrában természetesen folyton fejlődött, a hazában élő nem magyar fajok pedig saját kultúrájukat akadálytalanul fejleszthették, sőt hosszú időn át legtöbbjüknek magasabb volt a kultúrája, mint a haza határain kívül élő fajtestvéreiké, így lehetetlen okot találni arra, hogy az ország feldarabolása a nem magyar fajbeliek kulturális fejlődés-lehetősége okából vált volna szükségessé.

Berkes József idézi Szerbia közoktatásügyéről írt és fentebb említett tanulmányában *Sztanojevics belgrádi egyetemi tanár ama megállapítását, hogy a szerb nemzet öntudatos, modern nacionalizmusa. Délmagyarország szerbjei közt született meg.* Sztanojevics szerint Újvidéket tekintették a szerb Athénnek, ahonnan a keletkezőben levő szerb kultúra szétsugárzott a Magyarországon kívül élő szerbségre is. A löbb, mint száz évvel ezelőtt, 1816-ban alapított újvidéki szerb gimnáziumból került ki úgy az itteni, mint a balkáni szerbség egész

intelligenciája mindaddig, míg az önálló Szerbia megalakulásával és ennek következtében kultúrájának emelkedésével ezt a magyar földön megkezdett kultúrmunkát odaát szélesebb alapokra ki nem fejlesztették.

De egyébként is a szerb kultúra kezdeményező lépései nem a mai Jugoszlávia, hanem Magyarország területéről s részben Bécsből indultak ki. Amikor a délmagyarországi szerb telepítés történt és Csarnojevics Arzén ipeki patriarcha vezetésével s I. Lipót római császár és magyar király engedélyével, a Diploma Leopoldinum alapján a történelmi Magyarországnak a török hódoltság alatt kipusztított déli végeire az első szerb telepesek bejöttek, érthető, hogy kulturális téren is a befogadó hatalom védelmét kérték ki. A XVII. század végétől kezdve hosszú ideig aztán innen indult ki a szerb műveltség minden szárnypróbálgatása, különösen pedig az akkor még szigorú engedélyhez kötött nyomdák útján a legelső szerbnyelvű kiadványok megteremtése is, melyeknek Bécs és a budai Egyetemi Nyomda volt a forrása. De egyebekben is Magyarország volt a szerb kulturális és politikai élet jelentős részének a bölcsője. Azáltal t. i., hogy a szerbeknek a görög keleti egyház kebelében önkormányzatot biztosítottunk, lehetővé tettük az ő fejlődésüket egyházi kulturális téren is. A magyarországi Újvidék vezető szerepére a szerb kultúra terén, az ottani szerb gimnázium által, már rámutattunk. De ugyanott alakult meg több, mint száz évvel ezelőtt az első szerb kulturális és irodalmi egyesület, a *Matica* is, mely kisugározta a hatását Szerbiára is. Végül ugyancsak magyar földön, Nagybecskerekén jött létre 1868-ban az első szerb pártpolitikai program is. Beszédés tények ezek.

S ami Jugoszláviáról mondható, ugyanaz állapítható meg Romániáról is. A román kérdésnek egyik legalaposabb ismerője, *Jancsó Benedek* ad tárgyilagos adatokat arra nézve, hogy a román kultúra első szálai is Magyarországba vezetnek. *A román nemzetiségi törekvések története* című, még 1899-ben megjelent nagy munkája II. kötetében rendkívül bőséges adatokra támaszkodva mondja el, hogy a román kultúra fejlődésében a nálunk élt románságnak már oly időben is nagy szerepe volt, mikor Románia nem létezett mai, független alakjában s a két oláh fejedelemség — örökös harcoktól elgyengülve s egyrésztől a török, másrésztől az orosz parancsainak lévén kénytelen meghódolni — önálló kultúra megalapozására alig volt alkalmas. S a magyar faj türelmes

ségét és minden idegen kultúra iránt is megértő rokonszenvét mi sem illusztrálja jobban, mint az, hogy a román irodalmi élet úttörői, mint Klein Sámuel, Sinkai és Maior Péter egyenesen Budapesten fejtették ki élénk román történetírói tevékenységüket több, mint száz évvel ezelőtt. Különben a budapesti egyetemi nyomdában adták ki sok munkájukat is. Az sem közömbös a magyarok állítólagos türelmetlenségére s a más nemzetekkel szemben tanúsított, ellenségeink által ránk fogott rosszakaratára, hogy *Pesten már 1815-ben román négyesület alakult, különösen a román iskolák felkarolása végett.* Az pedig, hogy a XIX. század 30-as éveiben Balázsfalva lett a román irodalmi és tudományos mozgalom főfészke s hogy ott 1833-ban már román színházat alapítottak a gör. kath. püspöki papnevelő tanárai és növendékei s azt nagy lelkesedéssel támogatták is oly időben, midőn a kolozsvári magyar líceum növendékeit elzárással büntették — fegyelmi okból — azért, mert a kolozsvári magyar színházat látogatták: szintén nem utolsó bizonyítéka annak, hogy Magyarországon szabadon fejlődhetett már régen is a román kultúra, aminthogy most is kétségtelen, hogy az erdélyi románság kultúrfoka nagyobb volt a királyságbelinél. Az ország feldarabolása eszerint egy állítólag elnyomott kultúra felszabadítása, vagy egy magasabb kultúra megmentése végett tehát a román viszonylatban éppoly valótlan bázisra támaszkodott, mint a szerbeknél.

Egyébként annak illusztrálására, hogy a románság Magyarországon minő kulturális és politikai szabadságot élvezett, érdekes adatokat tár elénk a *Veritas* álnév alatti szerzőtől 1908-ban megjelent, *A magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési és közgazdasági intézményei* című munka, mely egykorú hiteles adatok alapján készült. Eszerint *Magyarországban már 1837-ben jelent meg az első román hírlap*, míg az első román politikai újság 1838-ban jelent meg Brassóban. Ez a *Gazeta de Transilvania*. Az erdélyi románok középiskolái közül a Balázsfalván létesített intézet már 1834-ben román tannyelvű volt, sőt Belényesen már 1828-ban létesült ilyen intézet. Az *Astra*, a magyarországi, illetve erdélyi románok irodalmi és közművelődési egyesülete 1861-től kezdve működött. Végül az sem érdektelen, hogy a *legelső* román történelmi munka, amely azt igyekezett bizonyítani, hogy a románok a rómaiak egyenes utódai, Budán, tehát Magyarország akkori fővárosában jelent meg 1812-ben. Szerzője Maior Péter volt s jellemző a magyarok állítólagos politikai

türelmetlenségére, hogy mivel akkor cenzúra volt a könyvet kiadni hatósági engedély nélkül nem volt szabad, jelzett művét egyenesen a nádor engedélyével adta ki. Különben Maior volt az első, aki az addig cirillbetűt használó románoknak a latin betűk behozatalát ajánlotta ugyancsak Budán, 1819-ben megjelent munkájában.

Ez érdekes adalékokhoz aligha kell kommentár.

Más szempont alá esik az elszakított tótok kultúrája és pedig azért, mert ezeket — erőszakos és a tájékozatlan külföld félrevezetésére irányuló okoskodással — fajilag össze akarják olvasztani, vagy legalább is ekként szerepeltetni a csehekkel, létrehozván ily módon egy nem létező nemzetet, a *csehszlovákokot*. A csehek kultúráját nem vonjuk vizsgálódásaink körébe, mert arra a magyar fajnak sem közvetlenül, sem közvetve befolyása nem volt. A csehek nem alkotnak velünk sohasem állami közösséget, fajilag tőlünk távol állnak, kultúráinknak egymásra hatása — az általában a civilizált nemzetek közt természetzerűleg fennálló, sporadikus kölcsönhatásokon kívül — ismeretlen volt a múltban és az ma is. A *csehszlovák* nemzet terminológiájának hatalmi szóval történt bevezetése nem találkozott az irányadó cseh tényezők osztatlan helyesléssel sem és a cseh Tudományos Akadémia is visszautasította azt, arról pedig, hogy a tótok helyeselték volna, szó sem lehet, amire jellemző, hogy a tót politikai néppárt kiáltványban tiltakozott ellene. *Pechány Adolf* a Felvidék közoktatásügyéről írt tanulmányában érdekes adatokat nyújt arra nézve, hogy ezt a hybrid *nemzetalkotást* miként igyekeztek a cseh hatalom jelenlegi birtokosai tartalommal megtölteni. Az 1919. évi alkotmánytörvény kiegészítő részét tevő nyelvtörvény kimondja, hogy a köztársaság hivatalos állami nyelve a csehszlovák nyelv. Minthogy azonban ilyen nincs, érthető, hogy úgy a csehek, mint a tótok a maguk nyelvét erőltették államnyelvnek, illetve annak ekként leendő alkalmazását követelték. Végre hat évi harc után. 1925-ben kormányrendelet jelent meg, mely elismeri, hogy a csehszlovák nyelv tényleges és jogos *individualitása* megnyilvánul a *cseh és a szlovák hangzásban*. Valójában tehát két, bár egyformán szláv nyelvről van itt szó, amelynek azonban a mostani cseh impérium csupán hangzásbeli különbözőségét ismeri el, amivel szemben a tény az, hogy két különálló nyelv van, a cseh és a tót. Jellemző különben, hogy a csehek csak a tótokkal való politikai relációkban erőltetik ezt a nyelvazonossági teóriát, míg saját maguk, belső használatra, a

régi cseh területeket illetően, csak cseh nyelvről beszélnek. A köztársaság hivatalos Évkönyvében, mely az iskolai adatokat tartalmazza, a régi Csehországban, valamint Morvaországban és Sziléziában levő tanintézeteket egyszerűen csehnyelvűeknek jelzik, ellenben az úgynevezett Szlovenszkóban, vagyis a régi magyar Felvidéken levőket csehszlovák tannyelvűeknek. Tehát az eredetileg is cseh területen levő iskolák respektálják a tényleges helyzetet és őszintén bevallják, hogy csehül tanítanak, a szlovenszkóiak ellenben állítólag új nyelvet kénytelenek használni.

Ezek után nem lévén kétség aziránt, hogy nincsen csehszlovák, hanem csak cseh és csak szlovák, vagyis tót nyelv és kultúra, megállapíthatjuk, hogy ez utóbbinak a magyar impérium alatti fejlődése nem ütközött akadályokba s ha az a mi hazánk területén nem fejlődött annyira, mint a szerb vagy a román, ennek oka egyrészt a tót nép szeparatistikus hajlamainak a másik kettővel szemben tompított voltában keresendő, másrészt pedig abban, hogy intelligenciájának csak csekély hányada volt az, amely nem a magasabb magyar kultúrához csatlakozott s így saját fajbeli kultúráját nem fejlesztette, végül pedig a tót népre nem állván fenn — mint a románokra és a szerbekre — egy vele földrajzilag szoros szomszédságban élő, azonos fajú önálló államnak a centripetális ereje, kívülről ennek a külön kultúrának a hathatós előmozdítására hiányoztak az előfeltételek. Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a tót kultúra egyrészt jelentősen mögötte maradt a magyarnak s így a területi szétszakítás a kulturális haladás szempontjából semmiféle, tárgyilagosan ítélkező tényező előtt megokolható nem volt, másrészt pedig hogy a tót kultúra kifejtésére hazánk határain belül is megvolt a lehetőség s így országunk feldarabolása ezen a részen sem történt az elnyomott fajiság szükségszerű felszabadításának a wilsoni elvek alapján való kategorikus imperatívusából, hanem politikai és pedig Nagymagyarország létét egyáltalában megszüntetni óhajtó elhatározásokból.

Az elszakított területek iskoláinak nacionalizálása.

Tanulmányunk elején kifejtettük, hogy a Nagymagyarországtól elszakított területeken az ottani jelenlegi impériumok vagy kifejezetten, vagy burkoltan arra törekednek, hogy az eredetileg nem állami iskolákat teljesen állami irányítás alá vegyék s ezáltal azoknak a nemzetkisebbségek részére biztosított fají jellegét több-kevesebb nyíltsággal aláássák és megsemmisítsék. A módszer, amelyet e tekintetben ott követnek, a dolgok háttérét nem ismerő idegenek előtt a demokratikus haladás és az állami centralizáció tetszetős jellegét mímeli, valóban azonban nem egyéb, mint a legridegebb nacionalizálás. Ahogyan az ú. n. utódállamok közgazdasági téren is végrehajtották azt az átalakítást, amely minden számbavehető gazdasági vállalkozásban az ottani uralkodó többség vezető szerepét biztosította, éppúgy iskolapolitikájukban is arra törekednek, hogy ott, ahol a kisebbségi szerződések a kisebbségek iskoláinak valaminő alakban leendő fenntartását garantálják, azt csak akként engedélyezzék, hogy lényegileg megsemmisítsék a nem az ottani uralkodó népelem feltétlen szolgálatában álló intézeteket. Nézzük ennek a politikának a tevékenységét területenként, de előbb vessünk egy pillantást arra, hogy mit veszítettünk összesen iskolai téren Trianon által?

Berzeviczy Albertnek a *Zeitschrift für Politik* című berlini folyóirat 1927. évi 3. számában közzétett tanulmánya szerint ez a szomorú statisztika a következő képet mutatja. Elvesztettünk 2 egyetemet (Kolozsvár és Pozsony), 4 jogakadémiát, 2 gazdasági és 1 erdészeti és bányászati akadémiát, 26 kereskedelmi iskolát, 33 tanítóképzőt, 22 tanítónőképzőt, 120 gimnáziumot és reáliskolát a fiúk és 22-t a lányok részére 294 felsőbb népiskolát és több, mint 10 ezer elemi

népiskolát. Olyan kulturális vérvesztés ez, amely a mienkénél sokkal nagyobb nemzeteket is megviselt volna. S mi történt ezekkel az intézetekkel?

Az egyetemeket — melyek államiak voltak — a románok, illetve a csehek, Kolozsvárott, illetve Pozsonyban egyszerűen átvették s mint a saját államuk kulturális intézményeit tovább folytatják. Az igaz, hogy mi Szegeden és Pécsen új életre keltettük ezt a két elvesztett egyetemet éppúgy, mint a Selmecbányáról Sopronba átköltöztetett bányászati és erdészeti akadémiát is, ámde ez tulajdonképpen csak a tanári karoknak a további magyar állami szolgálatban való megtartását jelentette s amit a jelzett főiskolák új székhelyein azóta alkottunk, tudományos intézeteket, klinikákat stb., azt mind úgyszólván máról-holnapra, az annyi veszteséget szenvedett Csonka-Magyarország erejének nagy megfeszítésével sikerült csak létrehozunk. Ellenben az ú. n. utódállamoké lett mindaz a tudományos felszerelés és intézmény, amely egy főiskola elengedhetetlen járuléka és mégis keserűen kellett olvasnunk azt, hogy területi utódaink idegen, tájékozatlan egyének részéről mint fogadták el a dicséretet azért, hogy kulturális téren ők mi mindent alkottak, amint ez pl. a kolozsvári magyar egyetemnek román egyetemként történt felavatása és a világ számos állama hivatalos képviselőjének a megjelenése alkalmával történt. A tőlünk elvett jogakadémiák közül a csehek a kassai! megszüntették, a románok ellenben a nagyváradi fentartották, de mini román főiskolát.

Még sokkal szomorúbb adatokat találunk az elemi és középiskolákra nézve s e tekintetben először is *Romániát* nézve, ott a helyzet — *Szász Zsombor, Jancsó Benedek* és *Barabás Endre* adatai szerint, melyek közül a két utóbb említettnek a vonatkozó adatai *Az elszakított magyarság közoktatásügye* című, már említett gyűjteményes munkában, az első pedig *Erdély Romániában* című művében olvasható — a következő.

Erdélyben és a hozzákapcsolt bánági, valamint szorosabb értelemben vett magyarországi részekben a románok átvettek 5899 elemi iskolát, amelyből a magyar uralom alatt állami volt 1369, községi 476, görög keleti 1536, görög kath. 1119, ref. 501, róm. kath. 474. ág. hitv. evang. 276, izr. 43 és unitárius 29. Ezekből magyarnyelvű volt 3025, de 1924-ig már elrománosítottak, bezártak vagy elvettek ebből 2070-et, tehát az összlétszámnak kereken 68%-át. Hasonló

eredményt látunk a többi iskolatípusnál is, mert az ő területükre esett 151 polgári iskolából 62%. a 65 középiskolából 70%, a 29 tanítóképzőből 78% a 29 kereskedelmi iskolából 93% esett áldozatul. Részben román tannyelvvél, részben nyilvánossági jog nélkül 1924-ben még több, a régi uralomtól átvett iskolatípus működött ugyan, azonban ezek éppen az említett jellegük miatt a magyarságra nézve már számot nem tettek. A szoros értelemben vett iskolákon kívül 3561 ismétlő népiskola is elveszett, nemkülönben 1002 gazdasági ismétlőiskola, 194 iparos- és kereskedőtanonciskola stb., úgyhogy a magyarság összes iskolavesztése ezen a területen nem kevesebb, mint 8076 volt. Ennyi magyaryelvű tanügyi intézménytől lett az erdélyi és kapcsolt részekbeli, kereken kétmillió főnyi magyarság megfosztva.

Mikor mindez megtörtént, alkotta meg Románia 1924 július 26-án az állami elemi oktatásról és 1925 december 22-én a magánoktatásról szóló törvényeit, melyeknek a megokolása kimondja, hogy Románia egységes állam s ezért kell a kötelező elemi oktatásnak is egységesnek lennie. Ennek a folyományaként az elemi iskola 4 alsó osztályában még megengedi az anyanyelven való tanítást, de a felsőbbekben a román tanítási nyelvet kizárólagossá teszi.

A jelzett törvény az elemi iskolák fentartását a községek köteletségévé teszi, tehát elméletben a községi iskola rendszerét állapítja meg, de — mint erre már egyszer kitértünk — azáltal, hogy a közoktatásügyi miniszternek megfelelőbbé teszi a községek költségvetésébe beállítsa, valójában az állami mindenhatóság elvét deklarálja s a látszólagos községi iskolákat államiakká teszi. A törvény végrehajtásánál azután bőven gondoskodtak arról, hogy a romanizáló törekvések, az állam befolyásának fokozatos fejlesztésével, mind erősebb alapot nyerjenek. Először is ott, ahol a lakosság magyar volta miatt kénytelenek magyar tannyelvű elemi iskolát megtúrni, annál a rendkívüli célzatossággal megteremtett alapelvű fogva, mely szerint *a községi iskolákban a tanerőket az állam alkalmazza és az fizeti*, azokba a magyar iskolákban is, ahol magyar a tanítási nyelv, olyan tanítókat küldenek, akik magyarul egyáltalában nem, vagy pedig csak rendkívül hiányosan tudnak s ráadásul illetményeik 50%-át még külön pótlékként folyósítják számukra, hogy így még nagyobb kedvet csináljanak nekik. Az a terület, ahol ezek a protekciós tanítók működnek, az

ú. n. *kultúrzóna*. Ezek a tanítók, ha ott végleg letelepednek, kapnak még *ajándékba* 10 hektár földet is. A régi magyar Imperium tősgyökeres magyar tanítóinak egész légióját szélnek eresztették, vagy pedig olyan szigorú vizsgálat letételére kötelezték a román nyelvből, hogy azok nagy része annak megfelelni nem tudott. Ezek helyébe viszont az említett, magyarul nem tudó tanerőket küldik még a magyar tanítási nyelvű elemi iskolákba is. A tendencia nyilvánvaló: mivel az iskolában a tanító s nem a növendék kezében van a hatalom, így kétségtelen, hogy amannak az akarata és fegyelmező, hogy ne mondjuk, terrorizáló befolyásánál fogva a gyermekek tanulnak meg románul s aztán a tanítás is nagyrészt így folyik. És ez ellen még a szülők sem mernek kifogást tenni, mert az uralkodó faj nyelvének minél gyorsabb megtanulása egyenesen életfel-tétel a boldogulás bármely terén. Hogy aztán ekként lassanként elmosódik a gyermeknek magyar fájához való ragaszkodása, sőt ennek a belső tudata is, az természetes.

Romániának nincs is ezért szüksége nagyobb számú magyar tanítóképzőre. Kiemeltük fentebb, hogy hány ilyen intézetet vett át tőlünk a román imperium. Nos, mindebből magyar tannyelvű egyet len egy maradt, Székelykeresztúron, de ez is csak 1925-ig állott fenn ebben a jellegében, míg ekkor gyökeres változtatást léptettek életbe, a tanítás nyelvét kizárólag románná tették s a tanítóképző magyar jellege csak annyiban maradt meg, hogy az oda beiratkozott magyar fiúk heti 3 órában tanulják a magyar nyelvet és irodalmi Sapiienti sat.

Megdöböntő módon forgatták ki a magyar faj szerződésbiztosította ama jogát is, hogy saját gyermekeit magyar iskolába járat hassa, a hivatkozott törvény ama rendelkezésével, mely szerint azon román állampolgárok, akik *anyanyelvüket elfeledték*, csakis román tannyelvű nyilvános, vagy pedig magániskolákban taníthatják gyér mekeiket. Ez a joguszláv viszonylatban is létező s még bővebben kifejthető, ú. i. *névvegyelemzés* rendszere, mely a hatóságok kényére-kedvére bízza azt, hogy kiről állapítsák meg azt, hogy az illető eredetileg állítólag román volt s csak úgy magyarosodott el. A szülőnek az a természetes joga tehát, hogy gyermekét ott tanít tathassa, ahol azt a legcélszerűbbnek véli, ily módon el lett kobozva mert mi sem könnyebb, mint hatósági hatalommal kisütni valakire azt, hogy eredetileg román anyanyelvű volt és csupán a magyar

uralom állítólagos erőszakoskodásának a nyomása alatt lett magyarrá. De még ha így is volna — feltéve, azonban meg nem engedve — akkor is, a népek életében állandóan tapasztalható és meg nem akadályozható folyamat az, hogy egyes fajok abszorbeálnak másokat, illetve a fajok egyedeit. Mennyi, eredetileg németnevű ember van például a franciák s mennyi francianevű a németek közt. Bevándorlás, házasság, kenyérkereseti viszonyok s a többség természetes asszimiláló ereje számos esetben megváltoztatják az illető egyén eredeti nemzetiségét. Ugyan ki gondolna arra a kultúrnépek körében, hogy az ilyenek eredeti fajiságát — mely talán évszázadokkal ezelőtt már áthasonult — visszacsinalja? Románia ezt is megteszi.

A szövetséges és társult főhatalmak és Románia közt 1919 december 9-én létrejött nemzeti kisebbségi nemzetközi szerződés — melynek tehát az egyes államok belső törvényeivel szemben kétségtelen elsőbbségét a nemzetközi jog általános elvei feltétlenül megállapítják — kimondja, hogy a faji, nyelvi, vagy vallási kisebbségeknek joguk van iskolákat fenntartani, sőt ehhez maga az állam költség szempontjából aránylagosan hozzájárulni is köteles. Az 1925 december 22-iki, említett törvény azonban a felekezeti oktatást *középkori maradványnak* deklarálván, megszüntette azt s így az e címen fennálló iskolákat egyszerűen *magánoktatási* intézetekké deklasszifikálta. Igaz, hogy a gör. kel. és gör. kath. román iskolákat is elvette, ámde minthogy ezek románok voltak s azok is maradtak, így jellegükön csorba nem esett, ámde a magyarság kulturális igényeinek a szolgálatára álló róm. kath. és protestáns elemi iskoláknak magánintézetekké átalakításával valójában a magyarságnak nyilvános iskolák fentartására irányuló jogát konfiskálták el, mert a magániskolák nem adhatnak állam-érvényes bizonyítványokat s kegyelemből megadhatja ugyan a miniszter a magániskolának a nyilvánossági jogot, de a vizsgálatok ily esetben a miniszter által kiküldött biztosok előtt teendők le. Az már aztán a jogfosztás további lépése, hogy magánintézetet általában csak miniszteri engedéllyel lehet felállítani s nem kell hozzá bővebb kommentár, hogy az ily eljárás során micsoda kálváriajárásban lehet részük az iskolafentartóknak. Arról, hogy az ekként magániskolákká deklarált felekezeti iskolák az állam részéről megfelelő anyagi támogatásban részesülhessenek, szó alig lehet, nem úgy, mint a külföldi közvélemény előtt annyiszor meghurcolt magyar Imperium idejében

volt, midőn a magyar állam *minden* felekezeti elemi iskolának, tehát *a román tannyelvű* gör. kel. és gör. katolikusoknak is oly tetemes államsegélyt juttatott, hogy az a tanító javadalmazásának a nagyobb részét tette ki s ennek a fejében csak azt kívánta, hogy a magyar nyelvet *is* tanítsák (jól megjegyzendő, nem az abszolút magyar tan-nyelvet kötötte ki), ami elvégre a növendékeknek is csak hasznukra vált. Valóban, a románok megtanítottak bennünket arra, hogy mi a sovinizmus, ami a mi esetünkben csak hangzatos vád, az övékében azonban sajnálatos valóság lett.

Mint jellemző kuriózumot említjük meg egyébként azt, hogy 1926-ban a román közoktatásügyi miniszter azt is elrendelte, hogy a kisebbségek által fentartott, tehát magánjellegű iskolákban a tanulók az óráközi szünetek alatt kizárólag csak románul beszélgethetnek egymással. A nyelvszabadságnak s a kisebbségi jogok respektálásának valóban klasszikus példája ez is.

De nem lenne teljes a románok elemi iskolai politikájáról szóló fejtegetésünk, ha meg nem említenők azt, hogy ha egy magániskolába román származású szülők gyermekei *is* járnak, akkor a tanítási nyelv csakis román lehet, míg egyéb esetekben az iskolafenntartó határozza azt meg. A zsidók pedig a magániskolák tekintetében akként vannak elintézve, hogy ők vagy román, vagy héber tannyelvű intézetet létesíthetnek. Tehát az erdélyi és bánzági zsidók, akik jelentős részben magyarok, vagy a román tannyelvre vannak kényszerítve, vagy pedig egy holt nyelvre, amelyen az összes tárgyakat bizonyára csak nagy nehézségek árán tudják tanítani. Végül hangsúlyozzuk, hogy az összes magániskolákban is a harmadik osztálytól kezdve románul kell tanítani a román nyelvet, a történelmet és földrajzot. Hol vannak ezek az intézkedések a magyar törvényhozás liberális felfogásától, mely az 1883:30. t.-c.-ben még a nem magyar tannyelvű középiskolákban is csupán a magyar nyelv és irodalom tanítását írta elő a két felső osztályban kötelező magyar nyelven, úgyhogy a hazai, illetve erdélyi német, román, vagy szerb középiskolákban az említett s a dolog természete szerint csak magyarul tanítható tantárgyon kívül még az érettségi vizsgálaton is megengedte az intézet tanítási nyelvének a használatát!

Igen szomorú a magyarság szempontjából a romániai elemi iskolai oktatás ügye, de cseppet sem vigasztalóbb az a kép, melyet az ottani középiskolai oktatás nyújt. Mikor a románok átvették Erdélyben és

kapcsolt részeiben az imperiumot, a magyar tanárok nagy részét épp-úgy kiüldözték, mint a tanítókat. Minthogy pedig a középiskolákat igen gyors ütemben óhajtották a román kultúra melegágyaivá átala kítani, viszont elegendő román tanár nem állott rendelkezésükre, való- sággal gyorsforraló rendszerrel képe-sítették az új „tanerőket“. Amit Hlinka páternek, a tót néppárt vezérének a lapja, a Slovák írt egy- szer, hogy a tőlünk elszakított Felvidéken a csehek már rendőrileg körözött egyéneket is tanítókul alkalmaztak az elszakítás első idejé- ben, s amit Juriga Nándor plébános, az egykori magyar országgyű- lési képviselő, aki itthoná mindig a tótok elnyomatásáról panaszkodott, beszélt nyilvánosan, hogy t. i. „Prágában már nincsen hordár és Rriinnben szobaleány, mert mind elment Slovenskóba tanítónak, illetve tanítónőnek“, — mindez méltó analógiát talált a románoknak juttatott országrészekben is. 1919-ben és 1920-ban a kolozsvári, akkor már románná tett egyetemen tanfolyamot rendeztek középiskolai román tanárok kiképzésére s ezen akárhány falusi pópa is néhány hónap alatt tanári diplomát szerzett s minthogy ezek közül igen sokan, nem középiskolai végzettséggel, hanem sokkal kevesebb előtanul- mánnal mentek a papképző szemináriumokba, képzelhető, hogVj micsoda kultúrfokon álló egyének is kaptak középiskolai tanári képe- sítést. És az a legszomorúbb, hogy ezek nagyrésze ma is működik. A román lapok közül a tárgyilagosabbak többször maguk is leszögeze- ték ezt a túrheterlen helyzetet és pl. Sotiriu brassói román líceumi tanár állapította meg azt, hogy sok az olyan román gimnázium Erdélyben, ahol még az igazgató is csak egyetemi hallgatóból lett kinevezve, vagy elemi iskolai tanítóból s az egész tanári karban egyet- len, szabályszerűen képe-sített tanár sincs és így még szerencse, ahol a mostani tanárok a gyorskurzust megelőzően legalább magasabb értelmiségi fokon működtek, mint pl. ügyvédek, gyógyszerészek, vagy vasúti állomásfőnökök voltak, sőt — és ez már valóban tragikomikus — volt olyan leánygimnáziumi tanárnő is, akinek az volt a képe- sítése, hogy szülésznői oklevéllel rendelkezett.

Ez a rendszer természetesen rövidesen megbosszulta magát és Anghelescu volt közoktatásügyi miniszter, mikor 1925-ben az érett- ségi (náluk így nevezik: bacalaureatus) vizsgálat szabályozásáról tör- vényjavaslatot nyújtott be, ennek a megokolásában kénytelen volt beismerni azt, hogy a külföldi egyetemek figyelmeztették a román kormányt a román középiskolákból odakerült egyetemi hallgatók ala-

csony tudományos előképzettségére, amelyen ha nem segítenek, kénytelenek lesznek a jelzett külföldi egyetemek a Romániából hozzájuk beiratkozótól felvételi vizsgálatot követelni.

A *kultúróna* rendszerét — bár nem törvényes alapon, mint az elemi iskoláknál — itt is, a középiskoláknál, bevezették a románok. A cél: annak a sávnak az elrománosítása, amely Csonkamagyarországból kiindulva, magyaroklakta vidékeken keresztül, a székelység egységes magyar tömbjéig vezet. Ha ezt az elrománosítást fokozatosan elérik, akkor a székelység magyar jellegét — csupa vele ellenséges elemmel lévén körülvéve — önmagában elsorvasztani remélik. E cél érdekében a leghetetlenebb megokolással zárták be az ebbe a szalagba eső magyar középiskolákat. A máramarosszigeti ref. főgimnáziumot pl. még 1921-ben azért zárták be, mert igazgatója állítólag irredenta tevékenységet fejtett ki, ami miatt hadbírószági eljárás is indult ellene. Az igaz, hogy ez az igazgató felmentésével végződött, de ez már nem változtatott az intézet sorsán. Kézenfekvő tehát, hogy csak ürügyet kerestek ennek a magyar iskolának a megfojtására, mert elvégre is ha még az igazgató tényleg elkövette volna is azt az izgatást, ennek következménye legfeljebb az ő elmozdítása, de nem az intézet megszüntetése lehetett volna. A nagyváradai premontrei főgimnáziumot hasonló mondva csinált okok miatt zárták be, míg az aradi katli. főgimnáziumtól azért vonták meg a működési engedélyt, mert állítólag pedagógiai szempontból nem tudott elég eredményt elérni. A külföldi egyetemeknek a román középiskolákból hozzájuk kerülő hallgatók előképzettségére vonatkozó kedvezőtlen ítélete után ez az aradi román ítélet igazán csak mosolyt fakaszthat.

A kultúrának most említett esetei — amelyeket bőven lehetne még folytatni a zilahi, a szatmári stb. középiskolák szomorú sorsának az ecsetelésével — kétséget kizáróan igazolják azt, hogy a román kultúrpolitikának félreismerhetetlen nacionalizáló céljai vannak. Nekik sok a mai magyar intelligencia, ennek a számát le akarják szorítani, vagy pedig a románságba beolvasztani, ők gyakorlatilag valósítják meg Mello Franconak, Brazília genfi delegátusának hírhedt elméletét, mely szerint a nemzeti kisebbségek problémája nem örök életű, mert az uralgó, vagyis a hatalmon levő faj az idő folyásával természetesen asszimilálja a kisebbségeket, tehát néhány évtized, mondjuk egy-két nemzedék múlva nem lesz kisebbségi kérdés. Ámde ezt csak ők gondolják így. Fajok beolvasztására a nyers erőszak nem elegendő.

Ehhez a kisebbségek faji öntudatának lassú kipusztulása s az erősebbnek kulturális és ethikai téren való elsőbbsége is szükséges. Már pedig ahhoz nem fér kétség, hogy a magyar faj ebben az irányban nem adja át a vezetést a románnak, sőt jellemző és közismert tény, hogy az erdélyi románok kultúrájukban ma is felette állnak az ú. n. regátbelieknek, vagyis a régi romániaiaknak. *Szász Zsombor* írja, hogy ez a kulturális differenciálódás rendkívül szembeötlő még a közvetlen szomszédságban is. Azok a régi erdélyi vármegyék, amelyek tehát magyar uralom alá tartoztak, az írni-olvasni tudók szempontjából messze felette állnak a velük közvetlen szomszédságban lévő, régi romániai megyéknek is. Így pl. Brassó megyében írni-olvasni tud a lakosság 74.9%-a, a vele szomszédos Prahova romániai megyében viszont csak 23.3%, Háromszék megyében 57.4%, a szomszédos Buzeu megyében 18.7 %, sőt le kell szögeznünk azt is, hogy még a tisztára románnyelvű Hunyad megyében is kedvezőbb a számarány, a szomszédos romániai Góry megyéénél, mert amott 24.7%-ot, emitt pedig csak 16%-ot mutat fel az írni-olvasni tudók statisztikája. Ezek beszédes számok, amelyekhez nem kell kommentár. Ezen változás csak hosszú, komoly kultúrmunkával lehetséges, de nem addig, amíg — mint Banu román államtitkár megállapítja — Romániában egy lélekre évente 150 liter alkohol elfogyasztása esik, holott a skandináv államokban csak 2 liter.

Ha a mai erdélyi és bánági magyar tanyelvű középiskolák mérlegét akarjuk felállítani, akkor megdöbbenéssel kell megállapítanunk azt, hogy a nyilvánossági joggal csupán a róm. kath. státus 7 fű- és 1 leányiskolája, a reformátusok 5 és az unitáriusok 2 iskolája rendelkezik, míg nyilvánossági jog nélkül 1 róm. kath. és 3 ref. középiskola taníthat. A múlthoz viszonyítva olyan veszteség ez, mely a jövőre nézve annál szomorúbb perspektívát nyújt, minthogy a felekezeti iskolák alól az azok fentartására rendelt ingatlanok fokozatos elvétele által végképpen kivonják a talajt. Ez nem más, mint burkolt szekularizáció, valójában pedig a legridegebb nacionalizáció.

Nézzük most azt, miként áll a magyar kisebbség iskolaügye a *csehszlovák* területen? Az egyetemi és főiskolai kérdést — melyről e fejezet elején összefoglalólag emlékeztünk meg — itt kikapcsolhatjuk s kezdjük a vizsgálódásainkat az elemi iskoláknál. A röviddel ezelőtt megjelent *The Hungarian Minorities in the Succession States* című tájékoztató mű adatai szerint az 1919-iki 189. számú csehszlo-

vák iskolatörvény értelmében kisebbségi nyelvű elemi iskolákat *lehet* felállítani olyan községekben, ahol legalább 40 olyan tanköteles gyermek van, akiknek az anyanyelve a már létező elemi iskola nyelvétől eltérő, polgári iskolát pedig ott *lehet* létesíteni, ahol legalább 400 ilyen gyermek van. Nem tekintve azt, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó növendékeknek ilyen, a tankötelesek bizonyos minimális számához kötött iskoláztatási joga ellentétben áll a kisebbségi nemzetközi szerződés rendelkezéseivel, amely nem ismeri azt az alapelvet, hogy a kisebbségnek csak bizonyos számú kisebbségi növendék létezése esetén van joga a saját anyanyelvén való oktatáshoz, hanem ezt a jogot általában dekretálja: le kell szögeznünk, hogy még ez a most említett csehszlovák törvény sem lépett életbe, ami látszólag előnyös lenne a magyarságra nézve, valójában azonban — alkalmazott törvény híján — a hatóságok önkénykedésének még nagyobb teret enged. Ebből folyik, hogy a ma állítólag magyar tannyelvű iskolákban is az egyes, kötelezően cseh, illetve tót nyelven tanítandó tantárgyakat oly nagy óraszámban adják elő, hogy a gyermekek négy évi oktatás után magyar anyanyelvükön már alig tudnak írni-olvasni is. Különbén még maga a hivatalos cseh statisztika is beismeri, hogy a nem magyar tannyelvű iskolák száma évről-évre nő, míg a magyar tannyelvűeké fokozatosan fogy.

Még elrettentőbb azonban, ha nem az iskolák, hanem a tanítók számát tekintjük a magyar iskolákban, szembeállítva a nem magyar nyelvűekkel. Míg átlag 380 cseh, illetve tót lélekre esik egy tanító, addig csak 745 magyarra, vagyis a hatalmon levő faji többségről kétszer kedvezőbb arányban gondoskodtak a kultúra eme primitív kellékének, az elemi oktatásnak a realizálásánál.

S ha az elemi iskoláknál ilyen a helyzet, még rosszabb az a polgári, tehát a bizonyos magasabb műveltséget adó iskoláknál. Minden 6919 cseh, vagy tót lélekre esik ugyanis egy ilyen típusú iskola, ellenben csupán minden 59.254 magyar lélekre, úgyhogy ennek következményeként a legutóbbi iskolai évben kimutatott 4500 magyar anyanyelvű polgári iskolai növendéknek csak 41.8%-a járhatott magyar intézetbe, tehát a magyar gyermekek nagyobb felét már nem magyar iskolába kényszerítették. A tendencia itt is világos. Aminő nyelven kapja a növendék a magasabb kiképzést, annak a kultúrának a hatása alá kerül. Ezek a gyermekek tehát felnőtt korukban többé-kevésbé elvesznek a magyarságra nézve. S erről gondoskod-

nak a tanítói kar megfelelő pótlása útján is, mely a magyar pedagógiai erőket fokozatosan kiszorítja az iskolákból. Ezt az eljárást még az óvodákban is alkalmazták, úgyhogy az összes ily intézeteknek csak 2.1%-a magyarnyelvű s ámbár az óvodákat 4269 magyar gyermek látogatta, ezeknek csak 64.4%-a kapott saját anyanyelvű oktatást.

A Felvidék lakosságának túlnyomó része földművelő s ennek megfelelően 291 földművésiskola áll ott fenn, de ennek ellenére nincs egyetlenegy sem, ahol a tanítási nyelv a magyar lenne, jóllehet bizonyos, hogy a tót földműveseken kívül vannak ottan magyarok is. Ennek a következménye aztán az, hogy a legutóbbi iskolaévben az e típusú iskolák növendékei közül csak 0.9% — tehát a magyar földművelő lakosság százalékarányánál sokkal kisebb szám — volt a magyar. Minek is a magyarnak még a földművelésben is bizonyos kultúráit magába szívnia? Bizonyára így gondolkoznak ott a helyzet urai.

Kereskedelmi iskola csak egy van magyar tannyelvvel a Felvidéken s így az e szakmát tanulóknak csupán 2.8%-a volt magyar. A középiskolák adatai hasonlóan szomorúak. Ma már csak két olyan középiskola van ott, amelynek fő tanítási nyelve a magyar, ami annál megdöbbentőbb, mert ez az említett típusú iskoláknak csak 1.4%-át teszi ki, jóllehet a magyar fajnak a cseh hatóságok által megállapított arányszáma 5.6% (valójában 7.8%). Valóban ez a tétel sem szorul magyarázatra.

A tanítóképzők ügyében úgy áll a helyzet, hogy bár számtalan magyar tanítót elüldöztek s így gondoskodni kellene az utánpótlásról, mivel a Csonka-Magyarországon képesített tanítókat a csehek nem engedik be (de a románok és szerbek sem), még sincs az ú. n. Szlovénzón egyetlen magyar férfi tanítóképző sem, ellenben egy női képzőt mégis meghagytak. Rejtély lenne az, hogy honnan veszik majd az utánpótlást, ha nem látunk a szándékot, hogy ezzel ők tudatosan nem törődnek. És míg a magyarsággal ebben az iskola-típusban is ily mostohán bánnak, csehszlovák nyelvű tanítóképző 63 működik. A cseh kormány annyira nem respektálja a magyar kisebbség iskolai jogait, hogy pl. sem Kassán, amelynek kereken 44 ezer lakosából 33 ezer volt a magyar, sem Ungvárott, ahol 17 ezer lakosból 13 és félezer a magyar, a csehek által megszüntetett és átvett magyar gimnázium helyébe új magyar középiskolát nem engedélyez-

lek. A magyarság kultúrigényeinek ez a megtagadása annál elítélendőbb, mert a Felvidéken a városi lakosságnak több, mint a fele (ponztosan 52.7%) magyar volt, tehát, bármennyire csökkentette is ezt az arányt a csehek erőszakossága, éppen a kulturális szempontból magasabb fokon álló városok magyarságának a jogos igényei az ilyen hatalmi intézkedések által teljesen méltatlanul szorítottak háttérbe.

Nemcsak a magyar faj, hanem az ehhez szító tótság üldözését is jelenti a tanítói kinevezésekben megnyilvánuló politika. *Pechány Adolf* idézett munkájában hivatkozik Stefanekra, az ú. n. Slovenskóban működött közoktatásügyi főigazgatóra, aki maga bevallotta azt, hogy az állam — politikai szempontból — inkább akart cseh tanítókat alkalmazni, mint tótokat, mert az előbbieket politikai szempontból megbízhatóbbaknak ítélte. Ha ez nem így lett volna, akkor nem kellett volna a Felvidéken, tót szülöktől született, tehát a tót gyermekek anyanyelvét beszélő s ottani tanítóképző-intézetekben végzett annyi tanítót mellőzni, vagy kiüldözni — hogy a helyébe csehekét ültessenek. Azonban a cseh tanítóknak álláshoz juttatásával a kenyérre szoruló cseh intelligencia egy részének az elhelyezését oldották meg. Ma már a Felvidéken letelepedett csehek száma több, mint 800 ezer. Ebben a nagy bevándorlásban, az intellektuális feleslegék gyarmatszerű elhelyezésében különböznek a csehszlovákiai állapotok úgy a román, mint a szerb viszonyoktól. Ez utóbbiaknál intelligencia-hiány mutatkozik, nincs elegendő fajbéli tanult emberük arra, hogy betöltsék velük a politikai szempontból csakis a maguk fajtájabelivel betölteni óhajtott állásokat, azért neveztek ki — mint fentebb emlí-; tettük — pl. román középiskolai tanárrá is annyi, erre kvalifikálatlan egyént. Igaz ugyan, hogy Csehszlovákiában is a megszállás első idejében, csakhogy cseh nemzetbeli jusson álláshoz, nem válogattak a kvalifikáltabbak közt s erre világít rá gúnyosan Juriga idézett mondanása is. Ámde az évek telésével bizonyára köztük is fokozatosan szaporodik az egyes állásokra minősítettek száma s ehhez járul az a körülmény is, hogy a régi Osztrák-Magyar Monarchia közös hadseregének különböző intézményeiben, aztán a volt osztrák-magyar közös hatóságoknál, nemkülönbben a régi Ausztria számos hivatalában stb. a tisztviselők és alkalmazottak jelentős — a cseh nép számbeli arányát messze meghaladó — része cseh volt. Az ilyen értelmi-ségi túlprodukciót az összeomlás után a cseh kormánzatnak el kellett helyeznie, vagy pedig ha ez az elem régi hazája határain belül

akart maradni, akkor az újabb generáció számára kellett pozíciót és megélhetést szerezni. Íme, erre a célra mutatkozik önáluk alkalmasnak a gyarmatszerűen kihasznált Felvidék. A csehek Magyarországon! Akárcsak az 1848—49-iki szabadságharcot követő, közel két évtized alatt! Ez a mai helyzet szignatúrája.

Azt már említettük, hogy Csehszlovákiában nem államosították az elemi iskolákat s épp azért ma is azoknak csak kisebb része állami, de ők a tanítási nyelvre vetik a fősúlyt s itt a szlavizálás tempójában türelmetlenek. A *névvégelemzésnek* a románok iskolapolitikájánál már említett rendszere a cseheknel is megvan és pl. a magyar tanuló is köteles a cseh, illetve tót iskolába járni akkor, ha tótajkú községben született, vagy a családi neve tótosan hangzik, továbbá a fentebb említett, de még életbe nem lépett törvény érvényessé válásáig is a magyar tanuló ott is kénytelen a tót iskolát látogatni, ahol a lakosságnak legalább 20%-a nem magyar, mert a cseh törvényhozás — teljesen önkényesen — a kisebbségi szerződésekben nem ismert azt az elvet állította fel, hogy a kisebbség nyelvi jogait csak ott respektálja, ahol az legalább is a lakosság egyötödét teszi ki. Nos, a magyar gyermekek, illetve szüleik magától értetődő iskolaválasztási jogát ilyen feltételektől tenni függővé, mint ahogyan azt az imént elmondottuk, menteni és jogosnak mondani semmiképpen nem, de megmagyarázni, az ő szempontjukból, igenis lehet: a be nem vallott, de tendenciózusan követett elszlávosítási szándékkal. És ebben van a magyarság tragikumának egyik leglesújtóbb bizonyítéka. *Aszerint a véletlen szerint, hogy a Trianon bölcsei hova szabdalták azt a magyart: a csehekhez, a románokhoz, vagy a szerbekhez-e, azt követelik most tőlük, hogy csehekké, románokká, vagy szerbekké legyenek.* Nem hisszük, hogy lett volna a világhistóriában még egy eset arra, hogy ilyen *va banaue*-ot játszottak volna egy nemzettel. Legyőzetések, erőszakos foglalások voltak a történelemben, de egy ezeréves fajnak — a látszólagos kisebbségi védelem mellett — a pusztai véletlenre bízni valamely idegen fajhoz való asszimilálódását — ez igazán keserű sors!

De nézzük most *a szerb, illetve jugoszláv* iskolai helyzetet. Számszerűleg ezen a területen a legkisebb a fajmagyarság vesztesége, mert míg román uralom alá kerekén 1 millió 700 ezer, cseh uralom alá 1 millió 100 ezer magyarnyelvű egyén jutott, addig a szerbek csak 560 ezer felett szereztek imperiumot. (Itt, mint fajmagyar veszteséget.

pótlólag megemlítjük a Nyugatmagyarország elszakítása által tőlünk elvett 26 ezer ottani magyar anyanyelvű állampolgárt is. Nyugatmagyarországot különben nem lehet a másik három relációval azonos szempontok szerint elbírálni. Ennek a területnek az elvesztését reánk nézve nem annyira a fajmagyarság tetemes számának elvesztése, mint inkább a politikai ethika alapjának az a hiánya teszi visszataszítóvá, hogy egy, a világháborúban velünk együtt küzdött, négyszáz éven át ugyanazon dinasztia alatt élt államalakulat, Ausztria, a szerencsétlenül végződött háború után, a győztes ellenséges hatalmak érthető politikai szándékkal felajánlott ajándékát fogadta el saját fegyvertársa birtoktestéből.)

A Jugoszláviához került magyar kisebbség elemi iskoláinak a rendszerét az ú. n. *vidovdani* (vagyis Szerbia védőszentjének, Szent Vitusnak, vagy Vidnek a napján 1921-ben hozott) alkotmánytörvény állapította meg és pedig nem akként, hogy a nemzeti kisebbségek iskoláztatási rendszerére nézve különálló szabályokat állított volna fel, hanem oly módon, hogy az elemi iskoláztatás kérdését egységesen szabályozta. Ez az alkotmánytörvény kimondja, hogy az *elemi oktatás állami feladat*, aminek további folyományaként csakis állami elemi nyilvános iskolák vannak s ezek mellett csupán magániskolákat tűr meg. Ennek a döntő princípiumnak a megállapításával kapcsolatban életbeléptették a régi Szerbiában érvényben volt 1904-iki évi népoktatási törvényt is, mely 1919-ben csakis az ú. n. Vajdaságra (tehát a Magyarországtól elvett s az abszolutizmus osztrák uralma alatt szintén ekként nevezett területre) és azonkívül még csak Montenegróra lett kiterjesztve. *Berkes József* Az elszakított magyarság közoktatásügye című munkában közzétett tanulmányában találóan mutat rá arra, hogy a régi szerb népoktatási törvényt sem a régi Horvát-Szlavonországban, sem az Ausztriától elvett szlovén területen, sem Dalmáciában, sem Bosznia-Hercegovinában nem léptették életbe, minthogy a horvátoknak megvolt a maguk régi, az ő autonóm törvényhozásuk által alkotott népoktatási törvényük, a többi említett területeken pedig a régi osztrák, vonatkozó törvények éltek, megfelelő helyi módosításokkal. A jugoszláv kormány tehát nyilván elismerte, hogy ezek a törvényalkotások az övéinél tökéletesebbek, tehát nem is helyezte azokat hatályon kívül. Ellenben Montenegróra nézve kétségkívül haladást jelentett még a régi szerb törvény is, ott tehát ez a körülmény okolta meg annak a hatálybalépését, a Magyarországtól elszakított

részeken pedig el nem tagadhatóan politikai célja volt a szerb törvény hatálya kiterjesztésének. Ez az a pont, ahol a nyíltan be nem vallott s nem egyforma eszközökkel szolgált, de egyenlő következetességgel követett nacionalizálási elv mindhárom ú. n. utódállamot egyformán vezette. Romániában az elemi iskolák községivé tétele nem egyéb, mint az állami mindenhatóság dekretálása, Csehszlovákiában a magyar nyelvű iskolák felállítása és fenntartása elé állított akadályok és a magyar eredetű, vagy legalább is magyarországi születésű tanítói elemnek a csehek által történt háttérbeszorítása, Jugoszláviában pedig az a tény tükrözteti vissza ezt a tendenciát, hogy a régi országhatáron belül létezett kizárólagosan állami elemi oktatást a kulturaliter alacsonyabb fokon álló Montenegrón kívül csakis a Vajdaságban vezették be, hogy így egyrészt halálos csapást mérhessenek az ottlévő felekezeti iskolákra és ezúton a magyar fajra, másrészt pedig a ridegen véghezvitt állami centralizáció útján a szlavizálási törekvéseket ezen a jelentős ponton eredményesen szolgálhassák. Az ekként államosított felekezeti, nemkülönben községi elemi iskoláknál az állam — éppúgy, mint Romániában — Jugoszláviában is csak a tanerőket fizeti, ellenben az összes anyagi kiadások a községenként, vagy járásonként szervezett iskolai organizációkat, az ú. n. iskolaközségeket, vagy iskolajárásokat terhelik. Ha pedig ezek az iskola fenntartására nem képesek, akkor az államtól nem állandó támogatást, hanem kölcsönt kaphatnak. Ez a rendszer aztán megásta a régi felekezeti és községi iskolák sírját, és, mert a tőlünk a szerbek által elszakított területen az összes elemi iskoláknak körülbelül csak egyharmada volt állami — amelyeket a szerb uralom természetesen azonnal átvett — a Vajdaságban levő elemi iskolák döntő többségű része elveszett a felekezetek és községek s ezáltal a magyarság és az ott élő németiség kárára.

A nemzeti kisebbségeknek ama jogát, hogy azok iskolákat tarthassanak fenn, a szerbek akként kerülik meg, hogy magyar községekben engedélyeznek ugyan ily tanintézeteket, azonban tanítókul szerbeket alkalmaznak, míg a régi magyar tanítók közül azokat, akiket nem üldöztek ki, széthelyezik távoleső országrészekbe, Macedóniába és Montenegróba. Erre az egységes állami népoktatás rendszerében a formális joguk megvan ugyan, de bizonyos, hogy ekként a magyar tanítóknak a fajbeli gyermekekkel való összeköttetésüket s reájuk gyakorolt nemzeti hatásukat akarják és tudják semmivé tenni. Azokon

a helyeken továbbá, ahol a magyarság kisebbséget alkot, ennek a gyermekei számára állítanak ugyan magyar iskolát, illetve a meglévő szerb állami népiskolában magyarnyelvű párhuzamos osztályt, de csak akkor, ha arra legalább 30 növendék jelentkezik. Ha ennél csak eggyel is kisebb a jelentkezők száma, akkor a magyar növendékeknek a szerb iskolába kell beiratkozniuk. Tehát a kisebbségi szerződés által biztosított feltétlen jogot a szerbek is éppúgy kijátsszák, mint a csehek, az említett 20%-os kisebbségi követelésükkel. És még ezenfelül ott, ahol a szerb iskolában van is magyar párhuzamos osztály, ott a szerb nyelven kívül a földrajzot és a történelmet is szerbül kell tanítani. Itt is hivatkozhatunk tehát a már többször említett magyar középiskolai törvény liberalizmusára, mely a nem magyar tannyelvű középiskolákban is csupán a magyar nyelv és irodalom magyarnyelvű tanítását követelte, pedig a gimnáziumok már szellemileg fejlettebb generációja meg tudott volna birkózni más tantárgyaknál is a magyar nyelvvel. A földrajz és történelem szerbnyelvű oktatása kétségtelenül nemzeti célt követ, azt, hogy az új államalakulat geográfiáját és történelmét a gyermek egyedül annak a tudatnak a hatása alatt tanulja meg, hogy ott csakis a mai uralkodó hatalom szava a döntő s csak az ő felfogása szerinti anyag tanítható.

A szerb viszonylatban a *névvegyelemzés* rendszere szintén fennáll, sőt övék a szomorú dicsőség, hogy ezt elsőnek vezették be. Az 1922. február 20-án e tárgyban kiadott közoktatásügyi miniszteri rendelet értelmében a tanulók nemzeti hovatartozósága az atya szerint döntendő ugyan el, de kétes esetekben az állami hatóság bizonylata döntő a tekintetben, hogy az atya melyik nemzetbelinek tekintendő. El lehet képzelni, hogy ezek a bizonyítványok minő tendenciózusak voltak. Ha az atya neve nem volt tisztán magyar hangzású, vagy ha még magyarul is hangzott, de olyan volt, hogy az szerbnek is vétethetett (pl. Kovács, mely név alapját képező *foglalkozás* szerbül is ekként hangzik), akkor nem volt reá eset, hogy másnak tekintették volna az atyát, mint szerbnek, jóllehet köztudomású, hogy más fajbeliek is számtalanszor beolvadnak egy-egy fajba és esetleg évszázadok óta már így élnek. A névvegyelemzésnél követelt gyakorlat aztán az volt, hogy ha az atya magyarságát már semmiképpen sem lehetett tagadásba venni, de az anya szláv származású volt, akkor ez esetben is szlávnak tekintették a gyermeket s ezt szépen meg tudták okolni azzal, hogy ha a nem magyar, hanem szláv

anya keres a gyermeke megmagyarosítása ellen *oltalmat*, akkor annak a hatóság köteles a támogatására sietni. Igazán, ha nem lenne oly szomorú, mosolyogni kellene az ilyen hipokrizisen, hiszen csak el lehet képzelni, hogy minő „szelíd“ befolyások alatt keresett az ilyen anya — magyar férje mellett — úgynevezett „támogatást“ az ő szerbségének a védelmére! Megjegyzendő különben, hogy a névvegyelemzés famózus rendszerét az 1927. év őszén megejtett választások alkalmával az akkori közoktatásügyi miniszter elejtette, illetve hatályon kívül helyezte, amiből a magyar szülők arra következtettek, hogy ezen a téren javulás áll be. Sajnos azonban, rövidesen tapasztalhatták, hogy az egész intézkedés tulajdonképpen csak a képviselőválasztások idejére alkalmazott trükk volt, mert amint azok lezajlottak, a névvegyelemzés ismét hatályba lépett. Ezt talán nem mondták, vagy rendelték el így egészen nyíltan, de a balkáni szokás ezt nem is véli szükségesnek. Elég, ha az alárendelt hatóságok *nem értenek meg*, vagy pedig *tévesen magyaráznak* egy rendeletet. A legfőbb hatóság ekként mindig ki tudja mosni magát, a dolog lényege azonban az marad, hogy tovább folyik a sérelmes intézkedés. Így most az ősszel előfordult olyan eset is, hogy egy falusi elemi iskolában a magyar és a német gyermekeket a megfelelő magyar és német osztályokba írták be s azok egy darabig ott is tanultak. Egy feljelentés alapján aztán, mely szerint elmagyarosítják a tanulókat, egyszerűen beosztották a magyar gyermekeket a szerb osztályba, jóllehet egy szót sem tudnak szerbül. Majd megtanulnak, gondolják magukban az iskolaügyi hatóságok, a nemzeti kisebbségek jogvédelmének nagyobb dicsőségére. Ilyen körülmények közt igazán nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Jugoszláviában minden tisztviselő ipso facto köteles a szerb iskolába járatni a gyermekét, akárcsak Romániában is hasonló „gyengéd“ erőszakkal intézik el a hasonló eseteket.

A magyar iskolák jövőjére nézve nem közömbös Jugoszláviában a tanítóképzés. Minthogy pedig Csonka-Magyarországból ide sem engednek be képesített tanítókat, kötelességük lenne nekik a magyar tanítóképzésről gondoskodni. Ámde Jugoszláviában egyetlen ily tanintézet sincs s az egyedüli „engedmény“, amelyet tettek, az, hogy a zombori állami tanítóképzőben felállítottak egy magyar tanszékét, nyilván azzal a szándékkal, hogy ott képezék ki az ő szájuk íze

szerint megbízható szerb fiúkat a kisebbségi magyar iskolák jövőendő tanítóitól is.

A magániskolákban, melyeknek nyilvánossági joguk nincs, csak a 4 alsó osztályt engedélyezik, ezek tehát csonka-intézetek. De jellemző az is, hogy az elemi iskola 5. és 6. osztályában (a nyilvánossági jogúakban) már feltétlenül csakis szerb a tanítási nyelv, tehát a kisebbségi jelleg ezekben az osztályokban teljesen elenyészik. Azt sem lehet továbbá megemlítés nélkül hagyni, hogy a vallásoktatás tekintetében itt is erősen racionalista felfogás uralkodik, akárcsak Csehszlovákiában. A jugoszláviai középiskolák 7. és 8. osztályában ugyanis nincs már vallástanítás, a kereskedelmi iskolákban pedig egyáltalában nincsen. A hitoktatókat különben is arra kötelezték, hogy az állami bizottság előtt vizsgázzanak, tehát nem a saját felekezetük bizonyítványával vannak feljogosítva erre a funkcióra, azonkívül pedig a hittani tankönyveket nem az egyházi hatóság approbálja, hanem az állami, ami nyilvánvaló ellentétben áll az egyházjog elismert szabályaival.

Sivár a helyzet a középiskolák ügyében is. Ma csak egyetlen magyar középiskola van Jugoszláviában és pedig Zentán s így megérthető, hogy az ettől távollakó, szerényebborsú magyar szülőnek nincs is módja arra, hogy gyermekét itten iskoláztassa. De hiszen ezt is akarják a jelenlegi helyzet urai. Az összes magyar középiskolák megszűntek, illetve 1920-ban államosítva lettek, még a kir. kath. jellegűek is. Arról pedig, hogy magyar fiú Jugoszláviában magyarnyelvű felső oktatásban részesüljön, szó sem lehet. Akik a csonka országba jönnek ily tanulmányaikat folytatni, azoknak mindenféle nehézséget okoznak az útlevelkiadás terén s különben is hiába szereznek itt oklevelet, azzal otthon nem alkalmazzák őket. Viszont a magyarságnak még a régi uralom idején tett amaz „engedményt“ is, hogy a belgrádi és zágrábi egyetemeken volt egy-egy magyar tanszék, megszüntették. Érdekes ezt tudni akkor, mikor a budapesti egyetemen változatlanul fennáll a horvát-szerb és a román nyelv és irodalom katedrája.

E fejezet kiegészítéseként meg kell még néhány szóval emlékeznünk arról is, hogy az elszakított Nyugatmagyarországon, az ú. n. Burgenlandban iskolai téren minő változás állott be az imperium-változás következtében. Ennek a területnek fajmagyar lakossága a mi statisztikánk szerint — amelyet fentebb adtunk — csak 26 ezer lélek.

volt, de az osztrákok ebből is csak 16 ezret ismernek be, amellyel szemben őszerintük 230 ezer német és 40 ezer horvát anyanyelvű lakos van ott. Az imperium-átvétel iskolai szempontból ott sokkal kisebb migrázkódattással járt, mint a többi elszakított részen, amit egyrészt az ottani összlakosság lélekszámának aránylag csekélyebb volta, másrészt pedig a fajmagyarságnak abban képviselt kisebb százeke magyaráz meg.

Csupay Lajos elmondja a többször említett, Kornis-féle gyűjtéményes munkában, hogy az úgynevezett Burgenlandban azoknak a tanítóknak a száma, akik állásukból el lettek mozdtva, minimális volt, körülbelül csak 20—30. A tanítók nagyrésze német születésű lévén, az új uralom alatt vagy a nagy-német, vagy a szocialista irányzathoz csatlakozott és asszimilálódott, úgyhogy az elemi oktatás ott azonnal németté lehetett. Magyar iskolát azután csak ott engedélyezett az osztrák hatóság, ahol a lakosság egészen magyar volt, így csupán 5 ilyen iskola létesült. Az iskolák nagyrésze különben megmaradt felekezetinek és pedig a lakosság vallási megoszlásának megfelelően nagyobbára róm. katolikusnak. Van egyébként 2 teljes és 1 csonka középiskolájuk és 1 kereskedelmi iskolájuk. Ez utóbbi az egyetlen, ahol a magyar nyelvet kötelezően tanítják. Megjegyzendő még, hogy elemi iskolai rendszerük a 8 osztályos bázison épült fel.

Bármily sajnálatos a magyar iskolaügy pusztulása ezen a területen is, mégis ahhoz viszonyítva, amit a többi relációkban veszítettünk, ez aránylag a legkisebb veszteségünket tünteti fel.

Az elszakított területek magyar iskolaügye nemcsak a mi szemszögünkből nézve nagyon elszomorító, hanem az általános kultúrának is kimondhatatlan vesztesége, mert sok évszázados, annyi áldozattal és önzetlenséggel létesített intézmények felett húzták meg a tőlünk elszakadt országrészekben a halálharangot, ahol pedig egyelőre még a megkegyelmezés reménysugara integet a magyarság felé, ott sem lehet sohasem tudni, hogy mikor foszlik szét ez az utolsó sugár is. Az ország feldarabolása óta lefolyt végzetes esztendők ugyanis megtanítottak bennünket már arra, hogy a jövő elé a legnagyobb pesszimizmussal nézzünk.

VI.

Az egyházak szétszakítása és elszegényesítése

Magyarország nemcsak földrajzi és közigazgatási egység volt, hanem egyházkormányzati szempontból is, az évszázados fejlődés-alapján, oly egységesen alakult ki, hogy a békediktátum ezen a téren is régi, a nép lelkében gyökerező intézményeket döntött meg. Az országnak e tekintetben kiépített struktúrájáról összefoglaló képet adnak azok az adatok, amelyeket *Olay Ferenc* nyújt már említett munkájában. Ezek szerint Nagymagyarország 18 róm. kath. püspökségéből 4-nek az egész területe elveszett és pedig a nyitrai, a beszercebányai, a szepesi és az erdélyi püspökségé, míg érintetlen csak 3 maradt, Székesfehérvár, Veszprém és Eger. Az összlétszámnak tehát csak $\frac{1}{3}$ -a az, amely a nagy megrázkódtatás után is háborítatlanul folytathatta munkáját. Hogy mit jelent ez, az könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy nálunk az egyházak és speciálisan a püspökségek nem egyedül egyházkormányzati alakulatok voltak, hanem iskola-ügyünknek évszázados pillérei és társadalmi, meg karitatív tevékenységünknek a jelentős támaszai is. A régi államterületen volt 3310 plébániából csak 1432 maradt meg, tehát a kath. egyházkormányzati tagozat alapjainak is több, mint a fele hiányzik ma.

A 7 gör. kath. püspökségből 3 vészett el teljesen, Lugos, Szamosújvár és Fogaras, illetve Balázsfalva. E románajkú püspökségek kikapcsolásánál azonban fájdalmasabb a magyarságra Hajdudorog részleges elvesztése, mert ennek a magyar anyanyelvű gör. kath. hívók részére hosszú küzdelmek után létesített püspökségnek a fele szintén elszakadt tőlünk, amennyiben 83 plébániája maradt nálunk, míg 80 Romániáé lett. Ez tehát szintén a mi fajunk vérvesztését jelenti.

A gör. keleti 7 püspökség közül Nagyszeben, Karánsebes és Versec egész területükkel az elszakított országrészekbe esnek, míg az ara-

dinak, a temesvárinak és az újvidékiek egy kis csonkja, összesen 27 plébánia van a mostani Magyarországon.

A reformátusok egyetemes egyházi organizmusából kiszakadt az egész erdélyi kerület s ugyanaz történt az evangélikusokkal is, míg a többi egyházkerületek mindegyike súlyos veszteséget szenvedett. A reformátusoknak a Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen és Tiszántúl organizált területeik estek ebbe a csoportba, az evangélikusoknak pedig bányai, dunántúli, tiszai és dunáninenni kerületeik. A reformátusok nem kevesebb, mint 1078 lelkészi kört vesztek, amivel szemben csak 1008 maradt meg, míg az evangélikusoknál 706 veszteséggel szemben 404 a maradvány. Ez a két protestáns egyház tehát támaszának nagy részéről lemondani kényszerült.

Az unitáriusok egyetlen egyházkerületüket Kolozsvár székhellyel vesztek el s a csonka országban csak 4 lelkészségük maradt.

El lehet képzelni, hogy az ilyen erőszakos szétszakítás bármely felekezet körében is, amely nagyobb területre egységesen volt megszervezve, minő végzetes csapást jelent. Nem lehet ezt a súlyos ügyet akként felfogni, hogy egyszerűen néhány száz, vagy ezer plébánia, vagy lelkészi kör szakadt el, mert egy-egy püspökség, vagy egy-egy egyházkerület szerves egész volt egyházkormányzati, iskolaügyi és egyháztársadalmi szempontból is. És ha hozzávesszük a kérdés gazdasági hátterét is, akkor még inkább szembetűnik a komplexum megrázkódtatása. A 18. róm. kath. püspökségből pl. — mint említettük — 4-nek az egész területe elveszett s azzal együtt ingatlan vagyona is. De 11 olyan püspökségünk maradt, amelynek csak egy részét — kisebbet-nagyobbat — csatolták az ú. n. utódállamokhoz, a többi meg a csonka országban maradt. Igen soknál történt meg az, hogy az ingatlan-vagyon egy-egy vagy nagyrésze elcsatolt területen fekszik, mint pl. az esztergomi érsekségé, melynek a vagyona leginkább a Duna balpartján fekvő, amely Csehszlovákiának jutott. Hihetetlen komplikációkat idézett elő Trianonnak ez a semmiféle logikus szempontot figyelembe nem vevő rendelkezése. De hasonló vagyonjogi eltulodások vannak más egyházmegyékénél is, mint pl. a kassainál, a nagyváradinál stb.

Maguk az egyházfők nem kerülhették el az ú. n. utódállamok erőszakos intézkedéseit még a saját személyükre nézve sem. Ha a közelmúltban lefolyt esztendőök szomorú évlapjait forgatjuk, megdöbbenéssel látjuk, hogy a tőlünk elszakított részekben egész sor püspököt távolítottak el egyház- és köz jogilag jogosan és méltóan betöltött pozi-

dóikból. A csehek kiutasították Batthyány Vilmos gróf nyitrai, Rajnai Farkas besztercebányai és Balás Lajos rozsnói róm. kath. püspököket s ugyanezt tették a románok Glattfelder Gyula, a Temesváron székelő, úgynevezett Csanádi r. k. püspökkel. A gör. kath. egyháznagyok közül a vándorbotot voltak kénytelenek a kezükbe venni, ugyancsak a csehek erőszakos intézkedésére, Novác István eperjesi és Papp Antal ungvári gör. kath. püspökök. Egyszerű lelkészeket is tömegesen utasítottak ki azon ürügy alatt, hogy irredenta működést fejtenek ki és ezek közt szembeszökő egy pozsonymegyei öreg plébános esete, aki közel félszázadon át működött egy helyen s annyira szereték, hogy már az új uralom idejére parlamenti képviselővé is választották, de a cseh hatóságokat mindez nem akadályozta meg abban, hogy kiutasítsák őt a köztársaság területéről. Ez Palkovics Viktor, gutori plébános volt. Valóban példátlan, hogy egyházi férfiakat, akik hosszú időn át munkálkodtak, akikre sok-sok ezer hívő lelki gondozása volt bízva, pusztán azért, mert az új urak politikai felfogásától, magától érthetően távol voltak, egyszerűen kiüldözzenek, törvénytörően elfoglalt és gyakorolt méltóságuktól és hivataluktól megfosznak csak azért, hogy helyüket olyanokkal tölthessék be, akik faji származásuk, vagy politikai velleitásaik okából az új hatalmasokhoz közelebb állottak. És micsoda kálvárián kellett akárhánynak közülük még keresztülmenni! A nyitrai püspöknek, Batthyány grófnak pl., aki azonkívül, hogy mint püspök előkelő egyházi állást töltött be, egy ősrégi magyar főúri családnak is sarja volt, el kellett tűrnie azt, hogy püspöki palotájába cseh légionáriusokat szállásoljanak be, akik ott éjszakánként rosszhírű nőekkel orgiákat csapnak; a püspöki palotára ezek az emberek kitézték a husszita zászlót s a karácsony éjjelén ősi szokás szerint mondani szokott éjféli misét kigúnyolták. És mindez történt akkor, mikor az állítólagos önrendelkezési jognak s egy ugyancsak állítólagos magasabb kultúrának akartak a békediktátumok urai a „barbár“ magyarokkal szemben érvényt szerezni. S ami Batthyány tragédiájában a legmegdöbbentőbb, ez a megaláztatás jóval a trianoni szerződés megkötése előtt, tehát oly időpontban történt, amikor a cseheknek még semmiféle joguk nem volt azon a területen intézkedni. Nem csoda, ha az ilyen lelki megrázkódtatás után a püspököt néhány év múlva a sírba vitte.

A papok elüldözésén kívül a templomok elvételére is akárhány példa van. Marosszentimrén pl. van egy régi ref. templom, melyet a

hagyomány szerint Hunyadi János, a híres magyar hadvezér és országkormányzó építtetett a XV. században. Ezt elvették az odavaló román gör. katolikusok részére, azzal a megokolással, hogy ott nincsenek reformátusok, ami nem igaz, továbbá, mert Hunyadi magyar hadvezér lévén, az általa épített templom magyar állami tulajdon s így az ipso jure átszállott Romániára. Kolozsvárott a róm. kath. minorita-szerzetnek volt egy, már három évszázad óta bírt temploma és rendháza. Erre az odavaló gör. kath. románok vetették ki a hálót s addig intrikáltak, míg végül maga a szerzet önként vált meg attól (képzeltető, minő spontán elhatározás volt ez) s odaajándékozta a róm. kath. Szentzséknak, mely aztán a gör. kath. románoknak juttatta azt. És ilyen példát még igen sokat lehetne felhozni; a mostaniakat csak illusztrációként említettük.

Egyházi sérelmekről beszélvén, rendkívül jellemző az is, hogy a románok általában a gör. katolikusokat románoknak és pedig kizárólag románoknak tüntetik föl s ezt az elvet hivatalos statisztikájukban is következetesen keresztülvizik. Már a hajdúdorogi gör. kath. püspökség megalapításánál is — pedig akkor a magyar Imperium teljességében megvolt — román oldalról azzal gördítettek akadályt ennek a létesítése elé, hogy a gör. kath. egyházban Magyarországon csak románnyelvűek s legfeljebb még ruthének vannak, tehát felesleges a magyar nyelvűek részére külön püspökséget alapítani. Ezzel szemben a valóság az, hogy sok ezer magyar anyanyelvű görög katolikus volt és van és a magyar államnak igenis joga, sőt kötelessége volt az, hogy ezeket ne engedje a románnyelvű többséget egyesítő gör. kath. püspökségekben a magyarság számára elpusztulni (a ruthénnyelvűek részéről nem fenyegetett ilyen veszedelem). Nos, a hajdúdorogi gör. kath. magyar püspökségnek a felállításával a régi Magyarországon ezen segítettek, de sajnos, minthogy — mint fentebb rámutattunk — ennek a fele területe az ország feldarabolása következtében most elveszett, a magyar faj e csoportja megmentésének a munkája is kárba veszett. A mai román kormányzat azonban sokkal tovább megy, mert az ő statisztikája minden gör. kath. *vállású egyént eo ipso románnak tüntet fel*. A székelyek közt van pl. 14 olyan falu, ahol a mintegy 20 ezer főnyi összlakosságból — 99%-ban tiszta és hamisítatlan székelyekből — körülbelül 4500 gör. kath. vallású volt. Szinte csoda, hogy a gör. kath. erdélyi román püspökségek uralma alatt ezek már előbb is el nem románosodtak, de a fő, hogy tényleg megmarad-

fák székelyeknek, tehát magyaroknak. Ugyanezekben a falvakban volt körülbelül 200 románnyelvű gör. katolikus is, tehát az összlakosságnak csupán egy százaléka. A román hivatalos statisztika szerint viszont — amely természetesen már az elszakítás után készült — ugyanezekben a falvakban több, mint 4000 román nemzetiségű lakos van. Kétségtelen tehát, hogy a román statisztika *minden* gör. kath. egyént eo ipso románnyelvűnek tüntet fel. Hasonló kimutatás jelent meg tőlük 1920-ban a nagykarolyi járásban lakó gör. katolikusokra nézve is, ahol a mintegy 7000 magyar anyanyelvű, ezt a vallást követő lakost szintén a románok javára könyvelték el.

Románia jelenlegi alkotmánya — az összes vallásfelekezeteknek az egyenlő szabadságot elvileg, vagy mondjuk inkább, papiroson biztosítva — azt a két egyházat, amelynek a tagjai kizárólag, vagy legalább túlnyomó részben román anyanyelvűek, privilegizálja, ami azáltal van deklarálva, hogy a gör. keleti, más szóval orthodox és a gör. kath. egyházakat *román* egyházaknak jelenti ki, sőt az előbbire kifejezetten kijelenti, hogy az Romániában *uralkodó* egyház, míg az utóbbira megállapítja, hogy annak a többi *lelekezetek* felett *elsőbbsége* van. Már maga ez az állami alaptörvénybe foglalt megállapítás éles ellentétben van a modern és általuk annyiszor hangoztatott liberális fejlődéssel. Azután szembetűnő az is, hogy a románokat egyesítő vallások alkotmányos és kánonjogi szervezetét *egyházaknak*, míg a többiekét csak *felekezeteknek* minősíti, amivel nyilvánvalóan degradálni kívánja úgy a róm. kath., mint a protestáns egyházak jogállását. Ezt aztán néhány gyakorlati esetben máris valóra váltotta, pl. a román egyházak minden főpapját a törvényhozó testület első kamarájának, a szenátusnak, hivataluknál fogva tagjaivá tette, míg a többiekét csak akkor, ha legalább 200.000 lelket foglalnak magukban, továbbá az orthodox egyház ünnepeit állami ünnepekké nyilvánította, melyeket mindenkinek meg kell ünnepelnie. Ismerve az orthodox és a gör. kath. egyház dús ünnepi kalendáriumát, ez már magában is elég ünneplésre, tehát munkaszüneti napra ad alkalmat. El lehet most már képzelni azt, hogy hány *kötelező* munkaszüneti napja van Erdélyben a nem orthodox, vagy gör. kath. lakosságnak, szintén a munka szabadságát és természetes jogát hirdető demokratikus fejlődés nagyobb dicsőségére!

Érdekes azonban, hogy maguknál a románoknál is mennyi a súrlódás az orthodox egyház előjogai miatt eközött és a román gör.

kath. egyház között. Ezt maguk az utóbbi egyház hivatalos — tehát kifejezetten román — körei is keservesen panaszozzák. Egy-két eset itt is bevilágít abba a tendenciába, mely az összes romániai alattvalóknak az orthodox egyházba való beterelésére, tehát valóban az államvallás megalakítására irányul. Megjegyzendő, hogy a következő adatokat egy gör. kath. román püspökség hivatalos lapja, mely Lúgoson jelenik meg, közölte annak idején.

Még 1924 tavaszán történt, hogy a hunyadmegyei Cseb községben a nagyszebeni gör. kel. metropolita egyházlátogatást tartva, néhány odavaló román lakos oly nyilatkozatot tett, hogy szeretnék, ha papot kapnának, mely esetben hajlandók a gör. kath. ottani románok is a gör. kel. vallásra áttérni, sőt templomukat is átadni. Ezt néhány írásba is foglalták, mire a községi előljáróság fenyegetéssel kényszerítette a többi gör. kath. lakost ennek az aláírására. Mikor aztán néhány hónappal később a gör. kath. román esperes misét mondott a templomban, ennek befejeztével egy gör. kel. román esperes, több paptársának s ami még fontosabb, az illetékes szolgabírónak, tehát a hatóság képviselőjének a jelenlétében, ott a templomban ünnepiesen kijelentette, hogy a templomot átveszi az orthodox egyház részére. Persze nagy zavar támadt. A hívők megütödvé tiltakoztak ez ellen, de a szolgabíró felszólította őket, hogy térjenek át az orthodox hitre, mert az az államvallás. Magától értetődik, hogy a gör. kath. román egyház tiltakozott az erőszakosság ellen, el is küldte megbízottjait a faluba az ügy elrendezése végett, de a fellármázott tömeg — nagyobb súly okából a községi bíróval és a tanítóval az élén — már a falu határán várta s letartóztatta, majd valósággal fedezet alatt visszaküldték őket.

Hasonló épületes eset történt ugyanakkor a szintén hunyadmegyei Pojána községben, ugyancsak az orthodox metropolita egyházlátogatásával kapcsolatban. Ebben a faluban — úgylátszik, hogy a gör. kel. egyházfejedelem látogatásának a felemelő hatása alatt — a községi jegyző ünnepiesen tudomására hozta a jámbor parasztnak, hogy mivel Románia királya orthodox vallású, az úgy akarja, hogy minden alattvalója is az legyen. Ennek a bizonyára kellő „hatósági energiával“ alátámasztott nyilatkozatnak az lett a következménye, hogy az emberek a gör. kath. román templom felszerelését s így a harangot is azonnal átszállították a gör. kel. román templomba. Eddig még csak meg lehet érteni, ha nem is menteni, egy fanatizált

s a műveltség alacsony fokán álló tömeg ténykedését. A dolognak a furcsasága ott fejeződik be, hogy a harangot a gör. kel. román metropolis azonnal, ott a helyszínén, mint az ő egyházának a tartozékát, fel is szentelte. De még ezzel sem zártak le az akták. Az odaváló gör. kel. román pap néhány nap múlva, több hívője segítségével, sajátkezüleg kezdte meg a kis gör. kath. román templom lebontását és hiába tiltakozott ez ellen az utóbbiak papja, a lebontást így, more patrio, be is fejezték.

Nincs szándékunkban az ilyen és hasonló eseteket tovább ismertetni, hiszen különben is nem részletkérdések felsorolása a feladatunk, hanem Trianonnak a kulturális téren beállott következményeit kívánjuk összefoglaló, empirikus módon bemutatni. És ennek a megfestésénél nem érdektelen annak a feltüntetése, hogy a megcsonkított ország ama részében, mely területileg a legnagyobb, a mai Imperium többségi faját sem hatja át sem a vallásegyenlőség, sem pedig a faj testvérek iránt való megértés. Még a román is szemben áll a románnal — hatósági asszisztencia mellett. Hogyan lehetne akkor azt várni, hogy az uralkodó román fajnak s hatóságainak érzeke legyen a kisebbségek jogai iránt!

Az ú. n. utódállamokban, de különösen Romániában a kath. és protestáns egyházakat ért sérelmek a művelt Nyugat közvéleményét is már 1920-tól kezdődően arra indították, hogy külön bizottságok kiküldése s azoknak a helyszínén eszközölt vizsgálódásai alapján igyekezzenek tárgyilagosan megállapítani azt, hogy micsoda jogfosztások történtek egyházi téren a jelzett területeken. Szász Zombor és Ólay Ferenc erre vonatkozólag is érdekes részletanyagot nyújtanak, azonkívül pedig ezeknek a külföldi bizottságoknak a munkálataival annak idején bizonyos mértékig a sajtó is foglalkozott. A Skótszági Egyesült Szabad Egyház (*The United Free Church of Scotland*), aztán a Newyorki Nemzeti és Vallási Kisebbségeket Védő Liga önálló kiadványokban is beszámoltak vizsgálataiknak az eredményéről, az előbbi *Hungarian Reformed Church*, az utóbbi *The Religions Minorities in Transylvania* címen, sőt az Amerikai Unitárius Szövetség is kiküldte a maga komisszióját és még 1927-ben is járt Erdélyben egy bizottság, ugyancsak a fentebb jelzett amerikai szervezet megbízásából. Ezeknek a megállapításai megerősítik a magyar részről hangoztatott panaszokat, melyekre román oldalról szépítgető válaszok érkeztek ugyan, azonban érdembelileg semmi javulás nem tapasztalható. Az új impe-

rium urai folytonosan azt hangoztatják, hogy a magyarok részéről lojalitást követelnek az új államalakulattal szemben. Erre nem lehet ellenvetést tenni, mert a konszolidáció megkívánja, hogy fajtestvéreink — bármennyire fájdalmas is az nekik — beletörődjenek az ottani tényleges hatalomtól való függésükbe. De kérjük, hogy lehet-e ott őszinte lojalitást követelni tőlük, ahol lépten-nyomon azt érzik, hogy ők másodrendű állampolgárok, akiknek nemzetközi szerződéssel biztosított faji, nyelvi és vallási jogaikat az uralkodó hatalom semmibe sem veszi? Az idegen, tehát elfogulatlan szemlélő igazmondásával állapították meg ezek a bizottságok azt, hogy Erdélyben és a hozzákapcsolt, volt magyar részekben mintegy kétmillió, nyugati műveltségű és erkölcsű egyént helyezett Trianon egy félig keleti erkölcsű és műveltségű — tehát amannak feltétlenül alatta álló — nép uralma alá. És ennek a keleties — hogy ne mondjuk, balkáni — rezsimnek a jellemzésére elegendő ugyancsak magának az egyik ott járt külföldi bizottságnak az a megállapítása, hogy a román kormány Ígéreteiben nem lehet bízni

Az elszakított részekben működő egyházak életerejének az aláásására igen hatásosnak mutatkozott az is, hogy azokat a birtokaiktól, tehát a kormányzat viteléhez szükséges anyagi alaptól megfosztják. Ezzel egyidejűleg elérték aztán azt is, hogy azoknak az iskoláknak, melyeket az egyházak tartottak fenn, szintén megszűnik az anyagi bázisuk. Mindez az u. n. agrárreform jelszava alatt történt meg, melyről még német, sőt egyenesen román szakemberek is, akik tehát nem vádolhatók meg a magyarok iránti elfogultsággal, megállapítják azt, hogy olyan irányú s különösen akként végrehajtott földreformra, mint ahogyan annak ott a tanúi voltunk, semmi szükség nem volt. annál kevésbbé, mert a régi Románia agrárviszonyai egészen elűtöek voltak az erdélyiektől s így a reform szükségessége más nézőpontok szerint ítéendő meg az egyik s más szerint a másik területen. Az agrárreform örve alatt elkövetett jogfosztásokkal részletesen foglalkozni nem ennek a tanulmánynak a feladata, de amennyiben az az egyházakra s az azok által fenntartott iskolákra is kihatással volt, nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Az 1921-iki román agrártörvény értelmében többek közt kisajátítják azokat a birtokokat, amelyek oly jogi személyek tulajdonában vannak, amelyek közérdeket szolgálnak, mint a testületek, alapítványok, templomok, kolostorok, káptalanok, iskolák, egyetemek.

intézetek, kórházak, községek stb. és ezek a kisajátított ingatlanok 7—16 holdas parasztbirtokok formájában kerülnek aztán a földműves lakosság közt szétosztásra. A megváltási ár azonban az 1913. évet megelőző öt esztendő átlagos forgalmi ára alapján lesz megállapítva, de nem készpénzben, hanem államkötvényekben kifizetve. Már maga az a tény tehát, hogy nem a jelenlegi, hanem a háború előtti forgalmi árat veszik a megváltás alapjául, a birtokfosztással egyértelmű annál inkább, mert a régi Romániában nem ezt az elvet alkalmazzák, hanem a reformot közvetlenül megelőző, tehát már a háború utáni esztendők átlagértékei alapján állapítják meg a megváltási árat. Eszerint Romániában kétféle az igazság: regátbeli és erdélyi, amit az is igazol, hogy amott 500 hektár, tehát mintegy 850 hold, emitt pedig csak 500 hold az egy-egy birtokosnak meghagyható minimum.

Mínt hogy a kisajátítást szenvedők soraiban az egyházak alapítványai, illetve intézményei is felsoroltattak, így ezek is kisajátítás alá kerültek, de a törvény bizonyos korlátokat állított fel a meghagyandó minimumra nézve, amennyiben kimondta, hogy minden egyháznak igénye van iskolája fenntarthatása végett 16 holdra, azonkívül pedig a pap és kántor fizetése, valamint a templom karbantartása céljából 50 holdra. Eszerint tehát minden egyházközség javára elvileg 66 hold birtokminimum hagyandó meg, amely kisajátítás alá nem vonható. Azonban az erdélyi ref. egyház egyes alakulatainak tulajdonában levő, összesen több, mint 58 ezer hold ingatlanát megosztva az egyház kebelébe tartozó egyházközségek számával, egyik-egyiknek nem jutott volna ki a törvényben biztosított minimum, amiből folvólag a kisajátításra alapuló szolgáló feltétel is hiányzott. Ennek ellenére azonban a ref. egyházi ingatlanokból 21.000 holdat sajátítottak ki. A Népszövetséghez a kath., ref. és unitárius egyház által 1925-ben benyújtott panasz szerint 42 ref. iskolának minden ingatlanát elvették, 13-nak pedig az említett 16 holdnyi birtokminimuma sem maradt meg. A kath. és unitárius iskolák közül igen sok hasonló sorsban részesült. Külön megemlítésre méltó különben itt az ú. n. Róm. Kath. Státus és a régi határőrvidéki javak ügye.

A reformáció első idejében Erdély nagy része híve lett a hitújításnak s ennek következtében a kath. papság sok tagja, sőt püspöke is távozván, a megmaradt kath. hívek vezetők nélkül voltak. Érthető tehát, hogy ezek a hívek az idők folyásával tömörülni igye-

keztek s mivel mindazt, amit a kath. egyházban rendszeresen a püspökök szoktak intézni, vagy ami a plébániák hatáskörébe tartozott, maguk a hívők végezték (ők gondoskodtak a templomok fenntartásáról, a papok fizetéséről stb.), így lassanként e célból megszervezték magukat s a laikus elem egyházkormányzati befolyása az erdélyi katholicizmusban sokkal szélesebb körűvé lett, mint normális viszonyok közt az lehetséges lett volna. Az erdélyi különállás idején — tehát a XVI. és XVII. században — az akkori alkotmányos tényezők, az anyaországgal való egyesítés után pedig a király ezt a tényleges jogállapotot elismerte s így jött létre a Róm. Kath. Státus, mely tehát az erdélyi róm. kath. egyház autonómiáját gyakorló orgánus, melynek elnöke a püspök, tagjai pedig választott egyházi és világi egyének. Ezek kezelik a státus vagyont, amely különböző donációkból, különösen pedig Báthory István fejedelem adományából eredt. Az ekként előállt egyházi vagyon aztán a mostani román uralom alatt szintén nem kerülhetett el a maga sorsát, mert azt majdnem egészen kisajátították. Mivel pedig a státus számos iskolát tartott fenn, így azoknak az anyagi alapját is ekként megsemmisítették.

Egyébként arra nézve, hogy a kulturális célokat szolgáló javaknál és alapítványoknál mennyire ellentétesen jártak el akkor, ha román, vagy ha magyar célt szolgált az illető alapítvány, rendkívül jellemző az erdélyi és bánági ú. n. határőrvidéki javak ügye. Égjük régi intézményünk volt az, hogy a magyar határnak Kelet és Dél felé eső részén a török hódoltság megszűnte után királyaink ú. n. határőrvidéket, illetve határőrezredekert szerveztek, melyek ugyan nem illeszkedtek be alkotmányos organizmusunkba, amennyiben ezeket nem közjogi hatóságaink, a vármegyék igazgatták, de tagadhatatlan, hogy a határőrvidék felállításával az ország területi integritásának a védelmét célozták. A határőrvidék lakossága, illetve az e célból oda telepítettek különféle privilégiumokat élveztek, amivel szemben katonáskodás! kötelezettséget vállaltak késő öreg korukig oly időben, amidőn nálunk az általános védőerő-kötelezettség még ismeretlen fogalom volt, hiszen ezt nálunk alkotmányosan csak az 1867-iki kiegyezés után vezették be. Régente a magyar nemes ember ipso jure kötelezve volt hazája védelmére fegyvert fogni, a nemzet egyéb rétegeire nézve azonban az utóbbi századok folyamán az ú. n. verbuválás, vagyis katonai szolgálatra való önkéntes jelentkezés rendszerét alkalmazták. Nos. a határőrvidék katonai felszerelése és a határőrök meg-

felelő ellátása természetesen jelentős anyagi forrásokat követelt és királyaink e célból az államjavakból fokozatosan alapítványokat tettek, illetve részben magán-adakozásból is származó javakkal együtt külön határőrvidéki vagyonállagokat létesítettek. A határőrök különféle nemzetiségű egyének voltak, székelyek, románok, szászok, szerbek. A részükre rendelt vagyonállományt külön-külön kezelték s így keletkezett a székely határőrök csíkmegyei jószága, aztán az ú. n. román-bánsági vagyontömeg, melynek az adminisztrációs székhelye a krassó-szörénymegyei Karánsebes volt, nemkülönbön ugyancsak román határőrvidéki célt szolgált a beszerencsaszódmegeyi vagyontömeg, míg a szászok e nemű alakulata a II. Endre király XIII. századbeli alapítványa alapján bővülő ú. n. szász egyetemi, vagyis a szászok egyetemességét megillető jóságtest volt, az erdélyi Királyföld területén, végül a szerbek részére a szerb-bánsági vagyontömeg létesült. Mindezek túlnyomórészt erdőségekből és havasi legelőkből állottak, melyek kellő kezelés alatt, jól jövedelmező birtokok voltak és értéküket illetően elég arra rámutatni, hogy a csíkmegyei székely határőrvidéki javak mintegy 76 ezer holdra rúgnak, a román-bánságiak kereken 250 ezer holdra, a szerb-bánságiak pedig mintegy 50 ezer holdra stb.

Mikor 1868-ban Magyarországon az általános védőerőköteleztséget törvényesen hozták be és ezzel megszűnt annak a szükségessége, hogy a határőrök külön szervezet alapján végezzenek katonai szolgálatot, a határőrvidéki javakat királyi rezolúciókkal önálló vagyontömegekké, úgynevezett vagyonközségekké alakították, melyeknek azt a rendeltetést adták, hogy a határőrök utódai számára kulturális téren segítséget nyújtsanak. A székely, a román és a szerb határőrvidéki vagyontömegeket, nemkülönbön a szász egyetem javait azóta külön-külön kezelték és tekintélyes jövedelmükből az illető nemzetiség fiainak iskolai kiképzetéséhez nyújtottak internátusok felállítására, ösztöndíjak nyújtása által stb. segítséget. Kétségtelen tehát, hogy a vagyontömegek faji kulturális célt szolgáltak.

A román Imperium, illetve agrárreform beköszöntésével aztán más elbírálás alá vették Erdélyben és a hozzácsatolt Bánságban a székely és a szász s más alá a román javakat, mert míg az utóbbiakat érintetlenül meghagyták eredeti rendeltetésükben, addig a székely javak jelentős részére az agrárreform kisajátítási kényszerrendszabályait alkalmazták s ugyancsak megnyirbálták a szászok

említett évszázados alapítványait is. (Hogy a szerb vagyonszerzés javainak minő sors jutott, amennyiben azok részben jelenlegi román területen fekszenek, erre nézve pontos adataink hiányoznak, de alig férhet kétség ahhoz, hogy hasonló, kivételesen előnyös elbánásban részesültek azok is.) Nyilvánvaló tehát, hogy azonos eredetű és rendeltetésű, a magyar királyok ősi, alkotmányos adományjogából eredő s meghatározott célt szolgáló ingatlan-alapítványokat másként használták fel, aszerint, hogy a jelenlegi imperiummal faji szempontból azonos elemek segítségére voltak-e azok rendelve, vagy sem.

Hogy a kulturális célú alapítványok közül mennyi ment veszendőbe a magyarság kárára, erre nézve azt mondja *Olay*, hogy a románoknak 27 millió, a cseheknek 8 millió és a szerbeknek mintegy 3 millió *aranykorona* értékű ilyen javak kerültek a birtokukba. Mint-hogy pedig az aranykorona értéke körülbelül $\frac{1}{5}$ -del több a pengónél, könnyű kiszámítani, hogy minő horribilis értékek mentek ezen az úton is veszendőbe a magyarság kárára.

Csehszlovák területen is sok kulturális rendeltetésű alapítvány veszett el, pl. a gróf Pálffy János-féle nagy ösztöndíj-alap vagyontömegét alkotó ingatlanok, melyek az alapító által kijelölt célra, vagyis magyar kulturális feladatok végzésére, ma fel nem használhatók, hanem vagy kényszer-lefoglalás alatt tartatnak, vagy pedig ismeretlen célra fordítatnak. Micsoda értéket képviselnek továbbá az úgynevezett vallás- és tanulmányi alap birtokai, melyeket az utódállamok azon a címen foglaltak le, hogy azok a magyar állam tulajdonai, holott nem azok, hanem vagy a Mária Terézia által eltörölt jezsuita-rend vagyontömegéből származnak, vagy pedig egyéb tanulmányi alapítványokból, melyeket mint önálló s csupán e célt szolgálható javakat a magyar állam csakis kezelte, de azok tulajdonjogát az említett célra fentartotta. És mit szóljunk a budapesti Pázmány Péter Egyetemnek a tőlünk elszakított részekben levő birtokaihoz, aztán a különféle egyházi alapokhoz, az esztergomi érsekség, a különböző apátságok, prépostságok és szerzetesrendek elszakított jóságaihoz, amelyeknek a rendeltetése kivétel nélkül a magyar kulturális élet szolgálata volt, most pedig attól — törvény és jog ellenére — elvonják? Oldalakon át lehetne folytatni a minket e téren ért sérelmeket, amelyek mind Trianon kulturális következményeinek a szomorú fejezetébe tartoznak

Amint Romániában és Csehszlovákiában tönkre tették a magyar

hívőket összesítő kath. és ref. egyházakat az agrárreform cégére alatt, hasonlóképen jártak el Jugoszláviában is, azzal a különbséggel, hogy itt a meghagyott birtokminimum még kisebb, vagyis csak 300 hektár, illetve 518 hold a saját maga által történő kezelés és 100 hold a bérbeadás esetében. És jellemző, hogy a román és szerb államban a fajilag az ott uralkodó nemzetet magában egyesítő egyházakat nem érte ilyen keserű sors. A román alkotmány szerint ugyanis — amint erre fentebb már rámutattunk — a görög keleti, vagyis orthodox és a görög kath egyházak román egyházak, amelyek közül az előbb említett az állam uralkodó egyházaként ismertetik el, míg a másodiknak is a többi felekezet felett elsőbbsége van. Romániában tehát a katolikusok és a protestánsok, valamint a zsidók valóban csak másod-, ha nem harmadrendű állampolgárok, mert a vallásegyenlőség elvével bizonyára homlokegyenest ellenkezik az, hogy az egyik egyházat kifejezetten államvallásnak minősítsék, egy másikat, melynek a hívei ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, szintén privilegizált helyzetbe juttassanak s az összes többi vallások híveit, mint valódi misera plebs contribuens-t, harmadrangú elemként kezeljék. Csak a vak nem látja itt a tendenciát, melyet a román alkotmánytörvény követ: a román fajbelieknek, sub titulo egyházi hovatartozás, feltétlen prioritást biztosítani. Hogy pedig ez nemcsak a modern jogállam követelményeivel van ellentétben, hanem a kisebbségi szerződés alapelveivel is, az — úgy látszik — nem okoz nekik sok fejtörést. Pedig a statisztika azt mutatja, hogy még Románia sem nemzeti, vagyis egy fajbeliekből álló állam, ámbár az ú. n. utódállamok közül e tekintetben még leginkább hivatkozhatik egységes jellegére, mert míg Jugoszláviában az uralkodó szerbség 5 millió lélekszámával a más nemzetiségűek 8 milliója áll szemben s Csehszlovákiában ugyanez az arány 6 és 8 millió, a csehek hátrányára, addig Románia 17*5 milliónyi lakosságának a nagyobik része, számszerint 10 millió, tényleg román. De ennek a fajnak sem számbeli abszolút többsége, sem kultúrája nem adhat alapot ily kivételes és a többi fajt hátrébe szorító elbánásra.

A románokat egyesítő egyházak kivételes elintézésének az analógiáját látjuk a szerbek által a gör. keleti szerb egyházzal szemben követett ama kedvezményező eljárásban is, hogy a Jugoszláviában a földreform kapcsán — mely nem volt rendszeres, törvénybe foglalt, hanem inkább miniszteri rendelkezéseken alapuló, de a kisebbségeket nem kevésbé gyötrő jogfosztás — az egyházak birtokait szintén

kisajátították, vagy átmenetileg ú. n. kényszerbérletbe vették s így vesztette el pl. a kalocsai róin. kath. érsekség is kereken 16 ezer holdnyi földbirtokát, de a gör. keleti szerb egyház birtokai jelentékeny részét (az igaz, hogy kulturális célok állítólagos jogcíme alatt) visszakarta. Az első- és másodrendű állampolgároknak a gyakorlatban sajnálatosan megvalósított elmélete tehát itt is élénk bukkan, a kifelé, a külföld felé mindig nagy garral hirdetett polgári jogegyenlőség és demokratikus haladás nagyobb dicsőségére.

Nem tartozik ugyan az ú. n. utódállamok kultúrpolitikájának az ismertetéséhez, de annak a megvilágítása végett, hogy mennyire sajnálatosan igaz ottan a többséget alkotó faj és a nemzetkisebbségek irányában követett eljárás különbözősége, arra élénk bizonyítékot szolgáltatnak az utódállamok egyikében, t. í. Jugoszláviában, a legutóbbi hónapok folyamán közzétett s az *adóztatás* mértékét feltüntető *hivatalos* adatok. Hangsúlyozzuk, hogy ezek *szerb hivatalos közlésben* kerültek nyilvánosságra, tehát eleve ki van zárva az, hogy *velük szemben* felhasználta, *szertűk* megbízhatatlan és valótlan körülményeket publikáltak volna.

Jugoszláviának a legutóbbi népszámlálás szerint kereken 12 millió lakosa van, amely hat tartományra oszlik. Ezek közül a legnagyobb a régi Szerbia és Montenegró, mely együttesen a lakosságnak kereken 36%-át adja. Ezzel szemben az ú. n. Vajdaság és a Szerémség, tehát a régi magyar Bácska, Bánság és a horvát-szlavonországi keleti megyék, a lakosságnak nem egészen 15%-át teszik ki. Most már Jugoszlávia megalakulása, vagyis 1919 óta egészen 1926 végéig, tehát 8 év alatt befolyt összesen 7 milliárd 764 millió dinár állami egyenes adó. Ebből azonban a régi Szerbia és Montenegró nem az öt lélekszám szerint terhelő 36%-ot fizette, hanem csak nem egészen 23%-ot, viszont a Vajdaság és Szerémség nem 15%>-ot, hanem közel 26%-ot. Amíg tehát az előbb említett tartományokban egy-egy leikre 408 dinár állami egyenes adó esett, addig az utóbb nevezet-ekben több, mint 1118 dinár.

Mit látunk ebből? Azt, hogy Jugoszláviában az ősi, régi területek lakossága sokkal, de sokkal kedvezőbb adóztatást élvez, mint azok a tartományok, ahol magyarok és németek laknak. Azt lehetne ennek ellenvetni, hogy a magyarok és németek lakta területek termékenyebbek és lakosságuk magasabb keresetű lévén, természetes, hogy adózási képességük is nagyobb. Ámde ne felejtjük el, hogy éppen a Vajdaság

szenvedett a legtöbbet a bekebelezés óta, ott dühöngött a legkegyetlenebbül az agrárreform jelszava alá bujtattott földelkobzás s ott emiatt aránylag sokkal több existencia pusztult el, mint Ószerbiában. Kétségtelen tehát, hogy a magyarok és németek, tehát nem szlávok által lakott provinciákban megvalósított adóztatási elvek is sokkal ridegebbek és egyoldalúbbak voltak. Erre jellemző pl. az is, hogy Horvát-Szlavonországban — melynek serbofil megnyerése a mostani kormányzatnak eminens érdeke volt — az egy-egy fejre eső állami egyenes adó csupán 202 dinár volt. Mekkora különbség az ezen területtel közvetlen szomszédos Vajdasággal szembeni

Mindez pedig ismét élénken dokumentálja azt a tételt, hogy az ú. n. utódállamokban első- és másodrendű állampolgárok vannak, de nem a nemzeti kisebbségek javára!

De térjünk vissza fejtegetésünk elejtett fonalához, vagyis az egyházak helyzetének az ismertetéséhez. Hogy közelebről is megvilágítsuk, minő különbség van az egyházakkal szemben követett régi magyar politika és az úgynevezett utódállamok mai eljárása közt, e végből nem érdektelen az, ha néhány szóval rámutatunk a szerb és a román görög keleti, tehát orthodox és a görög kath. román egyházaknak nálunk annak idején élvezett autonómiájára. Minden magyarátnál meggyőzőbben igazolja ez azt, hogy az állampolgárok egyenlő kezelése, a nem az uralkodó fajhoz tartozók toleráns, sőt felette előzékeny elbírálása s a magyar fajúakat csak elenyésző számban, vagy pedig egyáltalában magukban nem foglaló egyházak iránt tanúsított lojalitás az egykori magyar politikának természetes velejárója volt. Az igaz, hogy mi ezt nem tekintettük érdemnek, hanem a józan államkormányzat kötelességének, de viszont nem is hirdettük azt, hogy a demokrácia felkent népe mi vagyunk. A tárgyilagos ítélkezőre bízunk, hogy melyik eljárást és politikát tartja igazán liberálisnak és demokratikusnak? Azonban nézzük csak ennek a két li. n. nemzeti egyháznak, a szerbnek és a románnak, a régi Magyarországon élvezett jogait.

Ámbár a szerb orthodox egyháznak az itt élő szerbek közt már a mohácsi vész, tehát 1526 előtt is voltak hívei — hiszen az első szerb betelepülések már a szerbek által a törökök ellen oly szerencsétlen kimenetellel megvívott 1389-iki rigómezei csata után létesültek nálunk és az ő fejedelmeik, az ú. n. deszpóták, mint Brankovics György is, a magyar királyok vazallusai voltak, mégis — az itteni szerbek a

török hódoltság alatt részben kipusztultak s a törököknek Budavára visszavétele, vagyis 1886 után történt kitakarodása adta meg az alkalmat a szerbségnek Magyarországon nagyobb tömegekben való letelepedésére. Köztudomású, hogy ebben az időben Csarnojevics Arzén, a régi Szerbiában levő Ipeken székelő patriarcha, tehát szerb főpap vezetésével mintegy 40 ezer szerb család települt le Délmagyarországban és Horvát-Szlavonországok déli részein Ezek az őket ott-honukban fenyegető és sanyargató török uralom elől kerestek maguknak itt új megélhetést, viszont I. Lipót német-római császár és magyar király szívesen látta őket, mert a másfélszázados török uralom alatt és a folytonos háborúk következtében lakatlanná vált Délvidék ily módon betelepült. I. Lipót külön kiváltságlevéllel, az ú. n. Diploma Leopoldinummal biztosította a betelepült szerbek szabad fejlődését és — minthogy azok kivétel nélkül a gör. keleti egyház kötelékébe tartoztak, mellyel tehát valóságos nemzeti alapon álló egyesülést alkottak — a gör. keleti szerb nemzeti egyházat is jelentős jogokkal ruházta fel, külön metropoliát (érsekséget) engedélyezett (Karlovic székhellyel, majd több püspökséget is, így újra alapította azt is, amelyet budainak neveztek s mely eredetileg még a XVI. század második felében létesült a Budapest melletti Szentendrén és ma is fennáll. Abban az időben ugyanis a szerb telepesek egészen Budáig, sőt még tovább nyugatra, Győrig és Komáromig terjeszkedtek, ahol ma is megvannak még a gör. kel. szerb, vagy amint a nép nevezi, a rác templomok, melyeknek persze ma már alig van hívójük.

A szerb egyháznak adott királyi kiváltságlevél nemcsak a vallás szabad gyakorlatát biztosította nekik, hanem egyházi önkormányzatot, autonómiát is adott, melyet aztán részletesen csak a XVIII század végén rendeztek. Autonómiájuknak külső és belső értéke abban állt, hogy a többi egyházzal szemben teljesen függetlenül és hozzá még nemzeti alapon szervezkedhettek, viszont egyházukormányzatukban a klerikus, tehát papi elemen kívül a laikusoknak, vagyis a hívőknek igen nagy szerepet biztosítottak. A szerb egyház tekintélyének növekedését jelezte az, mikor a karlovici metropolita 1848-ban megkapta a sokkal nagyobb tekintélyt adó patriarcha címet, melyet azok azóta is használnak. 1848 szabadelvű törvényhozása egyébként újra megerősítette a nevezett egyház önkormányzati jogát, természetesen fenntartva az állami felügyeletet úgy egyházi, mint iskolai téren. Az előbbit az állam akként gyakorolta, hogy a patri-

archai és a püspöki méltóságok betöltésénél a legfőbb felügyeleti jogot gyakorló királyt a megerősítés illetve meg és az egyházi kormányzat ügyeit végző zsinatokra királyi biztost küldtek ki, az iskolák ügyeiben pedig ugyanazt az állami ellenőrzési tevékenységet végezték, mint a többi felekezetek iskoláival szemben. Megállapíthatjuk tehát, hogy Nagymagyarországban a vallási közösségekbe tömörült szerbek valójában nemzeti különállást élveztek s bár alkotmányunk nem ismerte a különféle fajokhoz tartozó magyar állampolgároknak nemzetiségük szerint, külön közjogi egységekként való elismerését, mégis éppen az említett jogrendszer alapján a nagymagyarországi orthodox szerb egyház egyúttal a szerb partikularizmus melegágya is volt. Sőt Trianon után is megmaradt a budai gör. kel. szerb püspökség, mely ma is szabadon kormányozza a csonkaországban megmaradt aránylag csekély számú híveit.

A román gör. kel. egyház eredetileg nem alkotott külön szervezetet. Amikor a XVIII. század közepén a gör. kel. szerb püspökségek létesültek, ezek közül háromnak és pedig az aradinak, a temesvárinak és a versecinek voltak románajkú hívei. Száz évvel később az erdélyi román gör. keletieknek ugyan már külön püspökük volt, de ez is a karlovtői patriarchatus alá tartozott és csak több, mint félszázaddal később, 1865-ben szervezték a különálló román gör. kel. egyházat, mely a nagyszabeni metropolita alá tartozik, több püspökségre oszlik fel s szintén a világiakkal kapcsolatos egyházi kormányzat alatt élvezti az autonómiát. Az orthodox egyháznak tehát úgy szerb, mint román ágazata a régi Magyarországon kiváltságos jogállást élvezett.

Ami végül a gör. kath. egyházat illeti, bár ez nem par excellence nemzetiségi egyház, mert hívei nem tartoznak egyetlen faj kötelékébe — hisz fentebb egy helyen már rámutattunk arra, hogy fajmagyarok is vannak köztük, akiknek az egyesítése végett létesült 1912-ben a hajdudorogi gör. kath. püspökség — mégis nagymagyarországi híveinek a száma jelentős részben románajkú volt és ezek szintén privilegizált helyzetet élveztek. A gör. kath., vagy precízebben kifejezve, görög szertartású római katolikus egyház a pápa felsőbb-ségét elismeri, de szertartásában a rómainál elütő. A régi Magyarországon, illetve az azzal ismét egyesült Erdélyben a XVIII. század legelején egyesült a románok, tehát a gör. keletiek egy része a római egyházzal, melynek a folyományaként aztán III. Károly magyar király és XIII. Ince pápa 1721-ben létesítette az első gör. kath. román

püspökséget, az ú. n. fogarasi s ezt aztán később az erdélyi Balászfalvára helyezték át és érsekséggé emelték, ami mellett több püspökség is keletkezett, mint Nagyváradon, Szamosújvárott és Lúgoson. Mindezek dotációjáról fejedelmeink gondoskodtak, a római Szent-szék hozzájárulásával pedig teljesen különálló egyháztartományá fejlődtek, tehát nem tartoztak egyetlen magyar érsekség alá sem, hanem önálló, román gör. kath. provinciát alkottak.

Megállapíthatjuk tehát, hogy *a régi Magyarországon a szerbek és a románok nemzeti alapon szervezeti egyházi különállást élveztek*, ami természetes lehetőséget nyújtott nekik faji fejlődésükre és kultúrájuk ily irányú kiépítésére. Ez az önálló kulturális élet aztán egyházi téren méltó analógiája volt annak, hogy irodalmi és tudományos tekintetben is milyen függetlenséget élveztek. Így most már nem csodálkozhatunk azon, hogy a legelső románnyelvű nyomtatott könyv Nagyszebenben jelent meg, 1544-ben (az akkori reformációi céllal kiadott Luther-féle Kis Káté) és Budán adta ki Klein és Sinkai 1780-ban az első román nyelvtant, valamint ugyanitt látott napvilágot 1825-ben Maior Péternek a román nyelv etimológiai szótárát magában foglaló nagy műve.

De azért persze mi, barbár magyarok, voltunk az elnyomók.

VII.

A magyar emlékművek elpusztítása.

Ha a nyugati külföldről Magyarországra jövő idegen a hasonlít hatatlanul szép dunai utat választja és Bécsben hajóra száll avégből, hogy így érkezék Budapestre, akkor mintegy másfélórai hajókázás után, Magyarország határán, ott, ahol a Morva ömlik be a Dunába, a kiálló határsziclán egy megcsonkított emlékművet pillant meg. Több, mint három évtizeddel ezelőtt ünnepeltük mi hazánk megalapításának ezredik évfordulóját, a millenniumot s akkor törvényhozá-sunk elhatározta, hogy ősi földünk ama pontjain, amelyek a hon-foglalás befejezését jelentették, művészi kivitelű emlékműveket állí-tunk fel. Hét ilyen monumentumot építettünk akkor és pedig Mun-kácson, Nyitrán, Dévényben, Pannonhalmán, Zimonyban, Pusztaszeren és Brassóban. Az emlékművek egyike volt tehát a dévényi, ott, a Duna és a Morva keresztezésénél, régi, nagy hazánk nyugati határán. Ott hirdette a Nyugatról jövő idegennek, hogy itt egy ezeréves ország határa van. De a világháborús összeomlás után jött a cseh uralom s ezt az emléket, mely művészi szempontból is értéket jelentett, megcsonkította és az emlékoszlop tetején levő Árpád-szobrot ledöntötte.

Lenn, a déli végeken, Szerbia felé Zimonyban, Románia felé pedig Brassóban állítottunk 1896-ban ilyen emlékműveket. Nem volt ennek az elhatározásunknak agresszív jellege senkivel szemben sem, nem volt az a célunk, hogy idegen nemzeteket provokáljunk vele, csak a magunk hazáján belül, az egy évezred annyi vérrel és köny-nvével megáztatott földnek, a mi hazánknek törvény és jog szerint minket illető területét szimbolizáltuk ekképen. De jöttek a szerbek és a románok s ezeket az emlékműveket is felrobbantották, vagy meg-

csonkították. És hasonló vandál cselekedetek érték egymást Nyitrán és Munkácson is, tehát mindazokon a helyeken, ahol a tőlünk elszakított országrészekben millenáris emlékműveink voltak.

A pusztítás azonban nem állt meg itt, hanem egyéb monumen-
tumainknál is folytatódott.

Pozsonyban 1897-ben a város közönségének az áldozatkészségéből és egy, sajnos, korán elhunyt magyar szobrászművész, Fadrusz János zsenialitásából gyönyörű emléket állítottak a háromszáz éven keresztül ottan lefolyt királykoronázások emlékére. A művész koncepciója az volt, hogy azt a történelmi pillanatot örökítette meg,¹ amidőn az áldozatkész magyarok a trónját veszélyeztetve látó Mária Terézia királynak felajánlják életüket és véréüket. A pompás karrarai márványból kifaragott, hatalmas emlékmű lovon ábrázolta Mária Teréziát, fején a királyi koronával, amint egyik oldalán a magyar főnemes, másik oldalán a köznemes lelkes tekintettel néz fel reája, szimbolizálva az akkori politikai nemzet egészének királyáért vállalt áldozatkészségét. Az emlékmű talapzatán nemes egyszerűségbe foglalt szavakkal volt olvasható a felajánlás: „Magyarország fennállásának ezredik évében, a királykoronázások emlékére emelte Pozsony szabad királyi város közönsége 1897“. Az emlékmű mérhetetlen értéket jelentett, mert — mint jeleztük — karrarai márványból volt kifaragva, nem pedig ércebe öntve, tehát elpusztítása helyrehozhatatlan kárt jelent.

A szobrot a csehek bevonulása után, 1921-ben, vandál kegyetlenséggel, darabonként döntötték le, állítólagosan felelőtlen elemek, azonban a cseh rendőrhatalóságok csodálatosan későn értesültek a merényletről s így „legjobb akarattal“ sem akadályozhatták azt meg. Ha már mint magyar történelmi emlékművet nem respektálták azt, legalább mint művészi alkotást kellett volna megőrizniök. De hát a „magasabb kultúrának“ — melynek a nevében darabolták fel hazánkat — úgy látszik, ilyen követelményei vannak!

Ugyancsak Pozsonynak, ennek az eredetileg német telepítésű városnak a magyar kultúra iránt fogékony közönsége, néhány lelkes irodalombarát kezdeményezésére, negyedszázaddal ezelőtt szobrot emelt Petőfinek, a szabadság eszméje világhírű költőjének. Petőfi a világszabadság lantosa volt, minden zsarnokság esküdt ellensége, öbenne tehát a csehek igazán nem láthatták az ő fajuk ellenségét. Mindegy, magyar volt, tehát pusztulnia kellett. A Petőfi-szobor elke-

rült a város legszebb teréről, az egykori Kossuth Lajos-térről, mely persze ma a cseh urak egyik celebritásának a nevét viseli.

Kassán, a XIV. századból származó gyönyörű székesegyház mellett állott a honvédszobor, az 1848-iki szabadságharc egyik szép emléke, melynek történeti patinát adott az, hogy éppen a kassai honvédek voltak a híres vörössipkások. a szabadságharc egyik legvittezebb zászlóalja. Az emlékművön ez a honvéd és egy kuruc vitéz alakjában volt a magyar szabadságszeretet glorifikálva. A cseh uralom ölhetett kézzel túrta, hogy ezeket a szobrokat is ledöntse a „felelőtlen“ tömeg. Igazán, a Gondviselés kegyelmének köszönhetjük, hogy a székesegyház kriptájában nyugvó szent hamvakat, II. Rákóczi Ferenc és társai koporsóit is a vak gyűlölet el nem pusztította. Elég tragikus, hogy azoknak a nemzeti hőszoknak a hamvait, akik több, mint kétszáz évvel ezelőtt Magyarország függetlenségéért küzdöttek s akiknek a hamvait száműzetésük helyéről, messzi Törökországból, két évtizeddel ezelőtt az egész nemzet hódolatának szívbe markoló diadalmenetében hozták vissza a hazai földbe, — ma idegen földön tudjuk. És ugyanez a sors érte Thököly Imre fejedelemnek is ugyancsak akkor hazaszállított s a késmárki evang. templomban pihenő hamvait is.

És megdöbbenéssel folytathatjuk a ledöntött, megcsonkított, elpusztított magyar emlékművek felsorolását. Amerre a szem tekint, a régi országhatárokon belül, de ahol ma más fajok uralkodnak, meghúzták a halálharangot a mi történelmi múltunk, irodalmunk, szabadságharcunk hőszainak az emlékművei felett. Segesvárott, ahol az oroszok ellen vívott nagy csatában tűnt el 1849 július 31-én Petőfi, az ő emlékére emelt művet pusztították el, Marosvásárhelyt, a székelység ősi főfészkében, Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc és Bem, a híres lengyel szabadsághős, 1848-as honvédtábornok szobrát tüntették el, Losoncon a Kossuth-szobrot, Zomborban Schweidel tábornok, 1849-es honvéd vértanú szobrát, Nagybecskereken Kis Ernő, ugyancsak Aradon mártírhalált halt 1849-es vértanú szobrát, Versecen és Karánsebesen Erzsébet királyné, ugyancsak Karánsebesen Ferenc József király szobrát egyformán halálra ítélte a féktelen gyűlölet és a művészi szép iránt való érzék hiánya. Aradon a 13 vértanú szobra bedeszakázva van elfedve a közönség elől, Kolozsvárott Mátyás király szobrát rongálták meg s elpusztítását kétségkívül csak

az akadályozta meg, hogy a Hunyadiakat a „hódító“ románok is a magukénak tekintik.

Nagyváradon a románok eltávolították Szent László királyunk szobrát, Lőcsén a csehek lerombolták a Honvédemléket, a Magas Tátrában, a gerlachfalvi csúcson elhelyezett millennáris emléktáblát pedig megsemmisítették, míg a körmöcbányai Honvédemléket ledön tötték s ugyanez a sors érte a dobsinai Kossuth-szobrot is, Trencsén ben pedig a Hunnia-emlékművet pusztították el éppúgy, mint Érsek-útvárrott a Kossuth-szobrot. A rombolásban a szerbek sem maradtak el és úgy a verseci Honvédemléknek, mint I. Ferenc József király fehértemplomi szobrának ma már csak a helye van meg s a szabadkai Honvédemlékoszlopot is megcsonkították. Az 1849 október 6-án Aradon mártírhalált halt honvédtábornokok emlékművei közül Schweidel és Kiss Ernő monumentumai elpusztításáról már fentebb megemlékeztünk, de ugyanez a sors érte Törökbecsén gróf Leiningen tábornok szobrát is.

De nem akarjuk mindezt a vandál pusztítást részletes statisztikaiával megvilágítani, elég, ha kiemeljük, hogy több, mint száz, a magyar történelem és irodalom jeleseit ábrázoló, vagy nagy eseményeit megőrkítő emlékmű lett az új Imperium birtoklóinak az áldozatává

Trianon kulturális következményeinek a sorában ezek a minden kultúrember tiltakozását kihívó pusztítások is bizonyára számot tevők. Igaz, hogy gyenge lábón áll az az Imperium, amely már a szimbólumok, a márvány és a bronz ellen is irtó hadjáratot indít, de ha a műveltségnek minden civilizált ember által vallott követelményei szemüvegén át nézzük ezeket a kegyeletségűtéseket és művészetellenes, helyrehozhatatlan tüntetéseket, akkor is, bár közvetlen vesztesei ennek a csúnya harcnak mi vagyunk, mégis a művelt világ az ítéletében azokat marasztalja el, akik ilyen fegyverekkel küzdenek a maguk felfogásáért.

VIII.

Egyéb kultúrkincsek pusztulása, a múzeumok, a könyvtárak, a színészet és a sajtó.

Az ország feldarabolása következtében kulturális intézményeink egész komplexumában nagy átváltozások álltak be. Nem volt a szellemi életnek az a tere, ahol meg ne éreztük volna annak a következményeit, hogy az évszázadokon keresztül egységesen fejlődött és azonos alapelvek szerint kiépített intézmények és alkotások alól kivonták az ily irányú továbbfejlődés alapjait. Különösen a legutóbbi letelt félszázad a magyar szellemi élet kibontakozását minden vonalon szembetűnően állította elénk. Az ország valósággal lázas szorgalommal és igyekezettel pótolta itt is azt, amit a mostoha körülmények, különösen pedig az 1867-iki kiegyezést megelőző osztrák abszolutizmus két évtizede miatt annak idején — önhibáján kívül — megalkotni nem tudott. Szellemi életünk minden megnyilvánulása óriási lendülettel vitte előre nemzetünket a kultúrnépek nemes versenyében. A millennium reánk irányította a velünk egyébként keveset törődő népek figyelmét is és az az öntudat, hogy itt, ezen az őseink által megszerzett és annyi harc árán megtartott földön ezer esztendő óta hivatásszerűen töltjük be a magunk rendeltetését, megacélozta erőin két s új impulzust adott a további küzdelemre és munkára. Mindennek a nyomán még ellenségeink által sem letagadható eredmények jöttek létre. Irodalmi életünk kiválóságait a messze külföld is megismerte, tudományos előkelőségeink becsületet szereztek nekünk a nagyvilágban, művészeink neve bejárta a földtekét. És itthon is új intézmények születtek, vagy már régen léteztek tovább fejlődtek, művészeti, irodalmi, tudományos alkotások versenyeztek egymással, az élő szó hatalmával s a nyomtatott betű erejével eszmék és áramlatok hullámzottak és termékenyítették meg az agyakat. Mindent egybe-

vetve, a magyar kulturális élet valósággal élő és éltető, ideálok felé haladó, tényekre hivatkozó, a nemzet minden művelt rétegét betöltő alkotó eleme lett fajunknak. És ezt az annyi lelkesedéssel szolgált, annyi áldozattal fentartott, oly büszkeséggel nagyra növelt kincsünket is megnyirbálta az a békediktátum, melynek az alkotói közül azok, akik bár tájékozatlanok, de jóhiszeműek voltak, bizonyára az általános emberi civilizáció fejlesztésének s a népek önrendelkezési jogának a sokszor csalóka délibábját kergették akkor, midőn egy ezerestendős országot darabokra szabdaltak.

Olay Ferenc — aki elismerésre méltó szorgalommal gyűjtötte össze az idevágó adatok nagy részét is, többször hivatkozott munkájában — azt mondja, hogy Nagymagyarország tudományos és közművelődési könyvtáraiból — melyeknek összes száma 1348 volt, körülbelül $9\frac{1}{2}$ millió kötettel — elvesztettünk 745-öt, tehát többet, mint a felét, több, mint 4 millió kötet könyvállománnyal. Mennyi áldozat, mennyi verejtékes munka, mennyi gyűjtő-szenvedély lett ekként semmivé! A javarész ebben is a románok birtokába jutott, 326 könyvtár, több, mint 2 millió kötettel. Ha csupán a kolozsvári egyetem pompás gyűjteményére emlékezünk vissza, mely nemcsak sokoldalúsága és rendszeres fejlesztése, hanem berendezésének és technikai vezetésének a tökéletessége miatt is messze földön méltán megérdemelt hírnevet élvezett, akkor is — bár csupán egy részletben — bepillantást nyerhetünk a veszteségünkbe ezen a téren is. És hány, ámbár arányaiban szerényebb, de a maga helyén és rendeltetésében mégis számottevő, egyéb hasonló intézmény veszett el még számunkra! A csehek 1 millió 200 ezer, a szerbek kereken félmillió kötetnyi könyvtárállományunkkal gazdagodtak, melyeknek egy részéből — különösen a közönség szélesebb rétegeinek az igényeit szolgáló népkönyvtárakból — hány helyen dobálták ki, csupán gyűlölködésből, a nekik nem tetsző, vagy az ő véleményük szerint velük ellenségeskedő magyar írók műveit! Közel 6000 népkönyvtárunk volt, több mint 1 millió kötettel és ebből csak a kisebbik rész maradt meg nekünk, mintegy félmillió kötettel.

Olyan tudományos gyűjteményeink, mint a Kolozsvárott létező Erdélyi Múzeum Egyesületé, nemkülönben az ugyanott levő 1848-as Ereklýmúzeum éppúgy nem a miénk ma, mint az az 56 közgyűjtemény, amely összesen 90 ilyen intézményünkéből az ú. n. utódállamok területére esett. Azonkívül volt 485 egyéb tudományos intézményünk

is, melyből nem a miénk már 265. Nemzeti vagyunk birtokállományából törölni kell egy sereg pótolhatatlan, régi magyar könyvet, ősnymtatványokat stb. Mindez jelentős részében valósággal elpusztult kultúrárték, mert tudjuk, hogy az új tulajdonosok vagy nem becsülik meg azokat akként, ahogyan azt mi tettük, vagy pedig pusztulni is engedik.

A szellemi életnek a nagyközönség széles rétegeire erősen ható tényezője a színészet. Tudjuk, hogy a mi magyar nemzeti és irodalmi újjászületésünk korszakában, a XVIII. század végén, milyen nagy szerep jutott a magyar színjátszásnak s azt is tudjuk, hogy irodalmi reneszánszunk hatásának a meggyökereztetésében mekkora befolyásuk volt a magyar színművészet akkori s az azon kort követő kimagasló alakjainak. A színészet az élőszó hatalmával viszi bele a publikum minden rétegébe azt a gondolatot, amelyet a költő szárnyára bocsát s a nemes értelemben felfogott színműirodalom a nemzeti, vagy pedig általános civilizációnak más intézménnyel nem pótolható eszköze. A magyar színművészetnek dicsőséges múltja van az említett okokból Kolozsvárott éppúgy, mint Aradon, Kassán, Pozsonyban, Temesvárott éppúgy, mint Szabadkán. A színművészet által a magyar kultúra egy-egy darabja élt nemcsak ezekben a városokban, hanem abban a széles kisugárzású körben is, melybe a színelőadások ereje, átütő hatása és maradandó értéke elhatott. És imperiumbéli utódaink ezen a téren is tudták azt, hogy intézkedésükkel egy-egy koporsósöveget ütnék be a magyar kultúrába.

A kolozsvári magyar Nemzeti Színház kálváriájáról meghatározható részleteket beszél el *Szász Zsombor* többször említett munkájában. Ott egy közadakozásból épült Nemzeti Színház volt, melynek a létesüléséhez a magyar állam semmivel hozzá nem járult, tehát semmiféle jogalap nem volt arra, hogy azt a román állami hatóságok elfoglalják. A megszállás első idejében csak a repertoárba avatkoztak bele és eltiltottak minden olyan darabot, amelynek a román cenzorok véleménye szerint éle lehetett a román uralom ellen. Így történetelt meg aztán az, hogy Shakespeare Coriolanusát éppúgy betiltották, mint Rostand Sasfiókját, úgy látszik, megfélelkezve arról, hogy ezáltal az angol és a francia nemzet jogos felháborodását válthatják ki, hiszen elvégre sem Shakespeare-ről, sem Rostand-ról nem lehet feltételezni, hogy Románia állami egysége, vagy a román nemzet politikai céljai ellen akartak volna izgatni. De

megtörtént az is, hogy idegen szerzők darabjait nem egész terjedelmükben tiltották el, hanem egyszerűen töröltek az eredeti szövegből egyes, nekik nem tetsző részeket, amint ez pl. Molière-rel történt, az ő Tartuffe-jében.

Ily előzmények után nem lehet csodálkozni azon, hogy a román hatóságok alig várták, mikor szoríthatják ki a magyar színtársulatot véglegesen a kolozsvári Magyar Nemzeti Színházból. Ez is csakhamar bekövetkezett s már 1919 nyarán — tehát jóval a trianoni szerződés aláírása előtt — felszólították a szíinigazgatót, hogy adja át a színházat, melynek fejében egy régi színházépületet bocsátanak a rendelkezésére. És így megtörtént az, hogy egy magánadakozásból, a magyarok filléreiből épült színházat egyszerűen lefoglaltak a román színészet számára. A tulajdon szentségének nagyobb dicsőségére.

De amint a román hatóságok el tudták hallgattatni hatalmi szóval a magyar színészetet, vagy pedig azt jobbagyi sorsra kárhoztatták, éppúgy jártak el a szerb és a cseh hatóságok is. Csak az 1927. évvégén járta be pl. a magyar lapokat az a hír, hogy több esztendőn át tartó harc után a szerbek végre engedélyezték az ú. n. Vajdaság részére egy magyar színtársulatot, de csakhamar megvonták az engedélyt a jugoszláv hatóságok és a színészeket áttették a magyar határon. Ezen a területen a magyarság éveken keresztül csak műkedvelői előadásokon hódolt a magyar színi irodalomnak s így tartotta ébren a mai nemzedékben a nemzeti szellemet, ha ugyan a rendőri intézkedések ebben is meg nem gátolták. Most aztán a magyar színészet ott is elérkezett küzdelmének egy új fázisához. Az ország feldarabolása után kilenc esztendőnek kellett eltelnie, míg a jugoszláv hatóságok hivatásos magyar színészeknek engedélyt adtak arra, hogy rendszeres előadásokat tartsanak s mivel a csonka-magyarországbeli szakembereknek ilyen engedélyt természetesen nem adtak volna, a cseh uralom alatt levő Felvidék egy magyar szíinigazgatója nyerte azt el, aki meg is kezdte előadásait az ú. n. Vajdaságnak egy nagy magyar közönséggel rendelkező városában, Zomborban. Alig néhány heti működés után azonban a hatóság — egész meglepetésszerűen — a színtársulat 16 tagját kiutasította Jugoszlávia területéről, mint megbizhatatlan egyéneket. A jugoszláv hatóságok nem szokták az ilyesmit megokolni s mi sem könnyebb, mint ürügyet találni arra, hogy valaki állítólagos államellenes viselkedése miatt eltávolítandó. A jelzett kiutasítások azonban ezzel még nem értek véget, sőt csakhamar

a többi színész és maga az igazgató és felesége is hasonló sorsra jutott. Így — alig néhány heti fennállás után — a jugoszláv területen működött első magyar színtársulat is befejezte a tevékenységét.

A csehek által megszállt területen szintén nem rózsásabb a magyar színészet helyzete. Itt különösen két nagy városban, Pozsonyban és Kassán volt virágzó magyar színészet, de a kisebb városokban, Komáromban, Nyitrán, Besztercebányán, Losoncon, Rimaszombatban, Eperjesen, Lőcsén stb. szintén fenn tudta magát tartani az év egy-egy részén át a magyar színtársulat. Ma összesen csak egyetlen társulatnak adnak ott játszási engedélyt és a magyarság áldozatkészségéből épült színházakat az évad legjobb idejében kénytelenek a cseh társulatoknak átengedni. A magyar színészet mindenütt a mostohagyermek szerepére van kárhóztatva.

A magyar sajtó küzdelmei a tőlünk elszakított területeken valóban külön kötetet érdemelnének. A nyílt erőszaktól a ravasz kijátszásig az akadályok légióját gördítették annak az egzisztenciája elé és mi sem bizonyítja jobban a magyar kultúrigények eleven erejét, mint az, hogy sajtónk ennyi nehézség ellenére, ennyi rosszakarral dacolva, ott mégis meg tudott maradni, sőt bizonyos mértékben fejlődni is, mert az ország szétszakítása a magyar irodalomnak akárhány helyen, de általában különösen Erdélyben, új lendületet adott. Ennek különben nemcsak az ottani tradíciók adják meg a színt, azt, amit *genius loci*-nak neveznek, hanem az a körülmény is, hogy Erdély magyarságában úgyszólván a tudat alatt élt az az érzés, hogy neki nehéz politikai helyzetekben meg kell szoknia a maga lábán járást s amint Erdély önálló fejedelemségének korában, mikor a német-római császárok hatalma és a török porta befolyása közt kellett ennek az országnak okos és előrelátó politikával, a gyakran változó helyzetben, a maga kellő szerepét megtalálnia, úgy most is magára van hagyatva s így a sajtó útján szolgálható nagy eszmékben is a maga útjain kell haladnia. Ez az oka az erdélyi szépirodalom és részben a politikai irodalom újabb lendületének, ami ebben a formában természetesen nem található meg a Felvidéken, de még kevésbé a Délvidéken. Amaz a terület ugyanis, bár társadalmi és kulturális élete a magyar faj finomultabb ízlésének a nyomait viselte magán, mégis külön, területileg nem szeparálódott az általános magyar fejlődéstől s így nem hozhatott létre különálló irodalmi irányzatokat és iskolát sem, emez pedig, egyrészt aránylagos számbeli

csékélysege, másrészt meg nagyjában más népfajokkal történt elkeveredése következtében önálló életre szintén nem volt és ma sincs hivatva. De mindhárom területről az utóbbi idők eredményeként megállapíthatjuk azt, hogy a magyar sajtó révén irodalmunk hivatottjai hovatovább szóhoz jutnak és a maguk gondolatait lassanként mégis közölni tudják azokkal, akik arra áhítoznak.

A csonka országbeli sajtótermékektől azonban úgy félnek a hatalom új urai, mint az ördög a tömjénfüsttől. Már a megszállás első idejében szigorú ukázok jelentek meg arról, hogy magyar napilapot és magyar könyvet hozzájuk beereszteni nem szabad és még ma is, ha átlépjük a határt, a vámközegek szorgos kutatása arra irányul, hogy nem vittünk-e magunkkal a csonka országból való magyar újságot, vagy itt megjelent magyar könyvet? A legtöbb relációban valami bizonytalan félelem látszik felettük uralkodni abban a tekintetben, hogy ami tőlünk ered, az nem lehet más, mint az ő bizonytalan érzett existenciájukat fenyegető támadás. Ennek tulajdonítható, hogy napilapjainkat, melyek hivatásuknál fogva az aktualitásokkal foglalkoznak, nagyon csekély kivételt nem tekintve, egyáltalában nem engedik be. Jellemző e tárgyban az az általános derültséget keltett közlés, melyet *Vészi József*, a külföldön is elterjedt egyik legsúlyosabb magyarországi napilapnak, a *Pester Lloyd*nak a főszerkesztője tett 1927 nyarán a Genfben lefolyt sajtótügyi konferencián. Előadta, hogy lapjának maga az elhunyt Ferdinánd román király is előfizetője volt s ők a lappéldányt naponta pontosan el is küldték a király címére, Bukarestbe. Onnan azonban folyton az a panasz érkezett a lap kiadóhivatalához, hogy a lap nem érkezik rendszeresen. Utána járva a dolognak, megállapították, hogy a magyar-román határon szolgálatot teljesítő román rendőrhatalóság a lapot — bár királyának volt címezve — a magyarországi lapok bevitelére vonatkozó általános tilalom alapján rendszeresen elkobozta. A *Pester Lloyd* kiadóhivatala aztán akként segített a bajon, hogy a budapesti román diplomáciai képviselő útján küldette a lapot Bukarestbe. Ha komikus nem lenne, bosszankodni lehetne rajta, hogy ma, a XX. század harmadik évtizedének a végén, van még a világon hatóság, amely azt hiszi, hogy az eszméket, gondolatokat és mi a fő — az igazságot, nem létezővé tenni, eltüntetni lehet azáltal, hogy az annak kinyomatására rendelt papiros elő) elzárkóznak.

Amint azonban Romániában ennyi nehézsége van a magyar-

országi irodalom terjesztésének — amire nézve karakterisztikus, hogy az ország feldarabolása óta napvilágot látott eredeti magyar sajtótermékeket egyáltalában nem engedik be, mintha az csupa irredentatermék lenne, sőt még a tudományos munkákat is határozott alá vonják — éppígy nagy küzdelmei vannak irodalmunknak a cseh területen is. Itt sem bocsátkozunk bele a részletekbe, de hogy a cseh hatóságok mi mindenféle eszközzel kívánják — kétségkívül felsőbb nyomásra — nemcsak a csonkamagyarországbeli sajtótermékek ottani elterjedését meggátolni, hanem még a saját területükön megjelent, de nem a jelenlegi kormányzat intencióit szolgáló újságok elterjedését is lehetetlenné tenni, erre jellemző tünetként említhetjük meg azt, hogy a pozsonyi cseh pénzügyigazgatóság néhány évvel ezelőtt figyelmeztette a dohánytözsdéseket, hogy még ott megjelenő magyar ellenzéki lapok árusítása esetén is megvonja tőlük a trafikjogot. Tehát nem is arról volt már szó, hogy a Csonka-Magyarországból származó újságok árusítása tilos — hiszen ezek úgy sem juthatnak be Pozsonyba —, hanem még a Felvidéken megjelenő, az ottani jelenlegi hatóságok által engedélyezett, de ellenzéki politikát követő hírlapokat sem szabad a trafikokban árusítani — a népszabadság és az annyira hirdetett demokratikus haladás nagyobb dicsőségére!

Jugoszláviában a cenzúra az idegen sajtótermékeket illetően hasonlóképpen fennáll, ámbar általános érvényű szabályokat most már nem alkalmaznak, hanem esetenként döntenek el, hogy minő sajtótermékeket engednek be a határaikon. Akárhányszor előfordul aztán, hogy hosszas utánjárás után valamelyik időszaki magyar lapot bebocsátják, ha azonban annak a hasábjain olyan cikk jelenik meg, amely az ő felfogásuknak nem megfelelő, akkor egyszerűen visszavonják a bebocsátási engedélyt. Arról pedig, hogy a magyar irodalom újabb alkotásaival ottlakó véreink szabályszerű könyvárusítási forgalom útján ismerkedhessenek meg, szó sincsen.

A szellemi érintkezés kérdésének a fejtegetésénél egy-két szóval ki kell még térnünk az ú. n. utódállamok által az egyesületi élet elé gördített akadályokra is. Társadalmi, kulturális, jótékonyági, irodalmi és egyéb közcélú szolgáló egyesület Nagymagyarországban is elég volt, amint a világ minden államában van. Természetes tehát, hogy az ország feldarabolásakor, minthogy területünk és lakosságunk nagyobb részét elvesztettük, ezeknek a nagy része is új imperiumok fenhatósága alá került. Ezzel azonban sajnos meg van mondva az is, hogy

az egyesületek működését ott minden lehető megokolással — sőt¹ igen gyakran valóban lehetetlen okoskodással is — meggátolják. Kaszinókat bezártak, helyiségeket elvettek, könyvtárakat elkoboztak stb. A románok pl. Erdély legrégebb magyar kultúregyesületét, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesületet (röviden: Emke) még 1919 őszén, tehát a román katonai megszállás védelme alatt, de jóval a trianoni szerződés aláírása előtt felfüggesztették, vagyonát és könyvtárát zár alá helyezték. Ez a tény sem tanulságnélküli azzal szemben, hogy a magyarországi, illetve erdélyi románoknak már 1861 óta működött — és pedig igen intenzív hatással — egy hasonló egyesületük, a Román Irodalmi és Közművelődési Egyesület, az ú. n. Astra. De az Emké-éhez hasonló esetet e téren is igen sokat lehetne még felsorolni úgy román, mint cseh és szerb viszonylatban, azonban célunk itt sem lehet a statisztikai adatok teljességének a bemutatása, hanem magának az e téren is követett ellenséges politikának az illusztrálása. Ez pedig számtalan bizonyítékát adta annak, hogy a magyarságnak nemcsak a jövőben kifejthető kulturális törekvéseivel, hanem a múltból áthozott ilyen jellegű intézményeivel szemben is a kisebbségi szerződésekben vállalt kötelezettségeit vagy egyáltalában nem, vagy csak körmönfont módon, százféle kibúvó és hátsó ajtó felhasználásával hajlandók az utódállamok realizálni.

IX.

Az elszakítás első évtizedének kulturális mérlege.

1918 őszén omlott össze az Osztrák-Magyar Monarchia, tehát a most folyó évben lesz tíz esztendeje annak, hogy Nagymagyarország szétdarabolása is megkezdődött. A trianoni békediktátum ugyan csak később keletkezett, de minthogy az ország addig végigszenvedte a forradalom és a bolsevizmus csapásait, amelyeknek a következménye volt, hogy az államterület jelentékeny része ellenséges megszállás alá került, amely nem törődve semmivel, a tényleges helyzetnek reá nézve előállt kedvezéseit alaposan kihasználta és de facto imperiumot teremtett: így 1928-ban az elszakítás első decenniumát kell, mint sajnálatos és fájdalmas tényt megállapítanunk. Miután tehát az előzőekben beható vizsgálat tárgyává tettük azt, hogy Trianonnak mik voltak a kulturális következményei, kíséreljük meg most ennek az évtizednek a mérlegét is felállítani.

Ismeretes, hogy a világháború után létrejött békediktátumok elvi alapjául Wilsonnak, az Eszakamerikai Egyesült Államok elnökének híres szózatát állították fel, mely 14 pontban foglalta össze az igazságos és a népek nyugalmát biztosító békekötéseknek a feltételeit. Ma már nem vitás, hogy Wilson — bár intencióinak őszinteségéhez nem fér szó — politikailag nem volt az az erős egyéniség, aki akaratát meg is tudta volna valósítani. A Páris-környéki békék (Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuilly, Sévres) egymás után temették el azokat a nagy elveket, amelyeket az amerikai elnök eredetileg hirdetett s különösen elhantolták azt a valódi demokráciából fakadó követelményt, hogy a nemzetek önmaguk döntsenek a sorsuk felett. Az úgynevezett önrendelkezés, Wilson nomenclatúrájában a *selfdetermination* elvileg, az emberi ideálok szempontjából, igen szépen volt elgondolva s azt célozta, hogy az amerikai felfogás szerint többekévesbbé elnyomott európai nemzetek, illetve az itt élő fajok közül

azok, amelyek nem voltak a maguk urai, a világbéke áldásait élvezék a tekintetben, hogy most már saját maguk döntsenek arról, mi legyen velük, hova tartozzanak? Köztudomású, hogy a világháború alatt kifejlődött propaganda az ántánt részéről is mindig azt hangoztatta, hogy a háború célja az elnyomott kis nemzetek felszabadítása. Nos, a háború befejeztével intézményesen kellett volna biztosítani azt, hogy a kis nemzetek valóban szabadokká legyenek és garantálják a számukra azt, hogy ők maguk határozzanak a jövő sorsuk felől.

Nem szorul bővebb kifejtésre az, hogy ez a remény egyáltalában nem vált valóra, mert a békekötések alkalmával nem kérdezték meg a kis nemzeteket, vagy legalább is azok közül igen sokat affelől, hogy mit óhajtanak, illetve miként képzelik a maguk sorsának a kiépítését, hanem egyszerűen hatalmi szóval kimondták, hogy az új országhatárok ilyenek és ilyenek lesznek. A békediktátumok urai azonban igyekeztek ennek az eljárásuknak a világ közvéleménye előtt bizonyos ethikai alapot adni azzal, hogy hirdették a háborús bűnösség elméletét, vagyis azt, hogy aki az oka volt a háború keletkezésének, az ennek a megtorló következményeit eltérni köteles. Azt viszont, hogy kicsoda az igazi bűnös, a magok szempontjából, az ellenfél meghallgatása nélkül, egyoldalúan vélték megállapítani s ebből vonták le aztán azt a következtetést, hogy a háborút okozóknak el kell fogadniuk a békediktátumokat.

Nem tartozik ennek a tanulmánynak a keretébe az, hogy ennek a feltevésnek s az abból vont konzekvenciáknak az alaptalanságát kimutassuk. A lefolyt tíz esztendőnek egész könyvtárt kitevő irodalma máris elegendő bizalmas diplomáciai anyagot tárt a világ közvéleménye elé avégett, hogy igazolva legyen a háború okozásában bűnösöknek deklarált nemzetek büntelensége s nem lehet kétség az iránt, hogy az ezután elkövetkező évek ezt az igazságot még inkább ki fogják deríteni. *4 békediktátumok ethikai alapja tehát ezzel megdőlt.* A népek önrendelkezési jogának elméletben hirdetett, de a valóságban csakis a győztesek mellé csoportosultak érdekében realizált felfogás érvényesítését viszont nemcsak hogy meg sem kísérelték a legyőzöttek javára is, hanem ellenkezőleg, országhatárokat másítottak meg, évszázados államkereteket bontottak meg és egész sereg, eddig független nemzetet utaltak idegen impérium alá, az ő bármily formában történő megkérdése nélkül. *Az önrendelkezési jog tehát a gyakorlatban abszolúte megsemmisült.*

És ez volt Nagymagyarország tragédiája is. A mi hazánk ezer esztendőn keresztül egységes állam volt, melynek a határain belül azonban különféle népfajok laktak, egybeolvadva az egységes magyar politikai nemzetbe. Ha mi a lefolyt évszázadok alatt az erőszakos beolvasztás politikáját folytattuk volna, akkor most nem lett volna nálunk faji probléma, mert a nem magyar fajok az idők folyamán vagy beolvadtak, vagy kipusztultak volna. De mivel a magyar néplélektől mindig távol volt az erőszakoskodás, így a nem magyar fajok Nagymagyarországban évszázadokon keresztül megőrizték faji jellegüket s abban megmaradtak. Mikor aztán elérkezett Trianon, akkor az ország tényleg nemcsak magyar fajbeliekből, hanem több más nemzetiségből is állott. Az önrendelkezés jogát azonban az említett háborús bűnösség elméletének reánk kényszerítése miatt velünk szemben nem alkalmazták, tehát csupán a másik elmélet realizálását tartották szükségesnek, azt t. i., hogy az egyfajú népek önálló államot alkossanak. De midőn ennek a végrehajtására került a sor, megint nemcsak hogy nem vették figyelembe a mi, alaposan kifejtett, nagy munkálatokkal alátámasztott érveinket, hanem még a hozzáférhető s általuk is megvizsgálható adatokat sem vették tárgyi-lagos elbírálás alá, hanem a győzők akaratának s a velük tartó fajoknak az egyoldalú információja, hogy ne mondjuk, az utóbbiak besugása alapján döntöttek a nemzetek sorsa, többek közt tehát a mi hazánk jövője felett is. Így történhetett meg aztán az, hogy nemcsak azokat az országrészeket szakították le Nagymagyarország testéről, ahol a nem magyar fajbeliek többségben voltak, hanem a megmaradt csonka országgal közvetlenül szomszédos, színmagyar vidékeket is közlekedési, gazdasági és stratégiai szempontok miatt elszakítottak az anyaországtól, nem is említve azt, hogy még ott is, ahol nem magyar fajokat hasítottak ki a régi ország testéből, azokkal együtt, elvegyülve, sok millió fajmagyar is lakott. Azonban még az esetben is, ha ezek száma nem lett volna oly nagy, egyedül a fejszámpolitikát követni mindenesetre végzetes hiba volt, mert hisz egy fajnak a súlyát nem csupán az ahhoz tartozók számszerű anyaga adja meg, hanem annak kulturális színvonala is. Ha pedig ezt figyelembe vették volna, akkor azt a kegyetlen szélhasogatását egy évezredes államtestnek — a kifejtett kulturális érvek ismeretében — el nem követhették volna.

Az ország szétdarabolása azonban megtörtént s ezzel együtt járt

az is, hogy sok millió magyart idegen impériumok alá hajtottak azok megkérdése nélkül, tehát az önrendelkezési jog gyakorolhatásának a mellőzésével. A békediktátumok urai azután ezzel szemben az ú. n. nemzeti kisebbségi szerződésekben vélték ezeknek az új impériumokban kisebbségeket alkotó nemzeteknek az általános emberi jog s a fajokhoz tartozás alapján az önállóságát és rendelkezési jogát biztosítani. A kisebbségi szerződések viszont hevenyészett alkotások, amelyek csak a nagy alapelveket mondják ki, de azok végrehajtására nézve temérdek eldöntetlen kérdést hagynak fenn. Ezeket jóhiszeműleg, jóakarattal eldönteni, hogy úgy mondjuk, a kisebbségi szerződéseket tartalommal megtölteni, most már azoknak az államoknak lett volna világpolitikai és ethikai kötelességük, amelyek a békediktátumok által ilyen nemzetkisebbségek felett imperiumhoz jutottak. Ezen a ponton azonban éppen az ellenkező eredmény állott be. A jelzett államok a kisebbségi szerződéseket nem jogbiztosító kötelezettségnek, hanem az ő korlátlan parancsolási jogukat, szerintük: szuverenitásukat kellemetlenül akadályozó kőöncnek tekintették s nem egy alkalommal ki is jelentették, hogy az ő szabad akaratukat nem rendelhetik alá oly szerződéseknek, amelyek ezt a szuverenitást gúzsba kötnék. A nemzetkisebbségeknél, mint a szerződések intenciója szerint nemzetközi jogilag védett jogi személyeknek a harca tehát hova-tovább mind élesebb lett s mivel az egyes, ú. n. utódállamok belső kormányzatában kielégítő megoldásra nem talált, segítségért oda fordult, ahova a világháborút befejező tárgyalások alatt létrejött Egyezségokmány, a Nemzetek Szövetségét létesítő paktum utalta őket, vagyis ehhez a Szövetséghez. Itt azonban újabb csalódások érték és érik a nemzetkisebbségeket, mert hatalmi szempontok, világpolitikai érdekek, kényelmi tekintetek ott is háttérbe szorítják a kisebbségi jogok helyes alkalmazására irányuló elhatározásokat. Most már tehát a kisebbségi jogok érvényesítésének a struktúrájában csak egyetlen nemzetközi fórum van, amelynek a döntése elé bizalommal tekinthetnek a kisebbségek s ezek a nemzetközi döntőbíróóságok, melyeket azonban akként kell kiépíteni, hatáskörüket s az eléjük utalható ügyek körét oly módon kell szabályozni, hogy ezek a bíróságok valóban a világ élő lelkiismeretének a szerepét tölthessék be és minden nemzetkisebbségi sérelemben eljárni jogosultak legyenek.

E tényekkel leszámolva s bízva abban, hogy amit elrontottak a hatalmasok, azt ezen az úton talán sikerül majd — legalább részben —

jóvátenni, nézzünk a szemébe annak, hogy az első decennium milyen eredményeket hozott létre tőlünk elszakított véreink kulturális sorsában, vagyis eddig melyek az elszakításnak tárgyilagosan leszögezhető kulturális következményei?

Az önálló nemzeti és faji lét első feltétele, hogy a jövő nemzedékét abban a gondolatkörben s azon a nyelven tudjuk nevelni, amely a nemzet különállását és fájának a fenntartását biztosítja. Ezen a ponton fajunkra nézve — sajnos — csak negatívumot tudunk megállapítani annak a ténynek a konstatálásával, hogy az elszakított területek mindegyikén a magyar iskolaügyet lassú kihalásra kényszerítik. Láttuk, hogy e célból különböző eszközöket és eljárási módokat alkalmaznak, de a szándék mindenütt azonos: minél hamarabb lehetetlenné tenni azt, hogy magyarnyelvű, magyaros műveltséget adó s a gyermek lelkét a fájához való ragaszkodással megtölteni hivatott iskolai tanítást nyerjen az. Már pedig ha ez majd évek hosszú során át így folyik, ha a magyar gyermeknek a magyaros műveltség megszerzésére csak a szülői ház marad meg, sőt ha — amint, sajnos, akárhány példa van erre — az iskolában a saját fájára, annak a múltjára s a világban elfoglalt pozíciójára ellenséges megjegyzéseket hall és ilyen tanítási irányt kénytelen befogadni, akkor nagyon is féltő, hogy egy-két nemzedék múlva az ősi fájához való ragaszkodás érzete elhalványodik benne, sőt kihal belőle.

Az ethikai világnézleten alapuló nemzeti lét további kelléke valamely pozitív valláshoz való tartozás. Ez adta meg Nagymagyarország karakterét történelmi múltja folyamán, csak ez alapon képzelhető el fajunk biztató jövője is. Az elszakított országrészek magyarsága azonban ebben a tekintetben is szomorú sorsra jutott, mert ott éppen azokat az egyházakat, amelyekhez a magyarság legnagyobb része tartozik, ha nem is üldözés, de ősi jogainak a kijátszása s régi intézményeinek elvesztése fenyegeti. Amikor pl. az ú. n. utódállamok nem tudják kivárni azt, hogy egy-egy róm. kath. püspöki szék régi magyar birtokosa a természetes elmúlás örök jogán adja majd át megüresedett helyét az utódjának, hanem a régi birtokost már életében kiüldözik, megfosztják stallumától, hogy minél előbb az új urak politikai felfogásához illeszkedő utódot ültessenek oda, akkor ezzel ott az egyházi életnek a par excellence magyar fajbeli katolikusság nemzeti irányban való vezetését akarják lehetetlenné tenni. És ha kivonják a katolikus és protestáns felekezeti iskolák anyagi létalapját a

vonatkozó ingatlan-alapítványoknak különféle ürügyek alatt történő elkobzása által, akkor valójában a magyar irányú vallásfelekezeti oktatást ítélik halálra. A mérleg tehát egyházi téren is negatív, vagyis a magyar faj fellendülése ebből a szempontból sem remélhető, bár bízni kell abban, hogy életerejé a küzdelmek alatt sem törik meg.

A magyarság közműveltségének emelésén munkálkodó könyvtárak és közgyűjtemények elvétele, vagy legalább is nem a régi célokra való átengedése (pl. a kultúrházak igénybevétele rendeltetésüktől elütő célokra) ezt a nemleges mérleget szintén csak súlyosbítja, éppúgy, mint az elszakított részekben volt magyar társadalmi intézmények és egyesületek gúzsba kötött működése is. Ahol a nemzeti szellem nem tud szabadon érvényesülni, ahol a hatalmon levők kegyétől függ minden lépés, mit e tekintetben tehetnek, ott a faji öntudat ápolására és fejlesztésére mélyen szántó társadalmi munkát nem remélhetünk.

Emlékműveink lerombolása, vagy elhurcolása erkölcsi veszteséget jelent ottani véreinknek, mert azt a hitet kelti bennük — és pedig jogosan —, hogy ők nem egyenlő rangú állampolgárok, az ő ideáljaik tilos eszmények, az ő történelmi múltjukat takargatni keil. Ez pedig az önérzetet öli ki belőlük s a nemzeti gondolat kultuszát ássa alá bennük. A mérleg serpenyőjében súlyos teherrel ez, mert bár fizikai lag meg nem mérhető, de morális jelentősége és kihatása szinte belát hatatlan.

A színészet az elkapcsolt részekben ha nincs is egészen kiirtásra ítéelve, de az kétségtelen, hogy mostani működése csak a nehéz küzdelmekkel kikényszerített ideiglenesség jellegét viseli magán és az is bizonyos, hogy ennek következtében s a játszási engedélyek számának feltűnő csökkentése miatt a színpad ott olyan egyetemes hatású nem lehet, mint a múltban volt. A magyar fajiság kultusza a színját szás útján tehát szintén csökkenő irányzatot mutat.

Hátra volna még a sajtó és az irodalom. Kifejtettük, hogy ebben a kérdésben, minden mostoha viszonyok ellenére, a körülmények sajtóságos egymásrahatása folyományaként, itt-ott bizonyos új kifejlődési lehetőségek tárulnak elénk s bár a csonka országbeli sajtótermekek által terjeszthető magyar gondolat elől nagyrészt el vannak zárva az elszakított országrészekben lakó véreink, mégis talán 2 sajtó az egyedüli terep, ahol Trianon kulturális következményeinek a mérlegét nem kell kizárólag negatívnak jelezniük,

Elérkeztünk tehát ennek a kálváriás gondolatsornak a végére. Elvonulnak a lelki szemek előtt a Felvidék, Erdély, a Bánság és a nyugati végek ködfátyolképei s feltűnnek odaszakadt magyar véreink tömegmilliói. Velük vagyunk gondolatban, velük vagyunk érzésben s bár az új országhatárok elszakították őket tőlünk, a vérség örökös jogán a múlt közös szenvedései s a jövőbe vetett rendületlen hit öszszeköt bennünket övelük. Az ő sorsukért aggódó lényünk a szeretet s a ragaszkodás őszinte, szívből fakadó érzését küldi hozzájuk és úgy érezzük, mintha innen, ebből a megcsonkított, meggyötört hazából lelki szívárvány ívelne át hozzájuk, mely odaröpíti a mi mindennapi imánkba foglalt, szent hitünket: *Feltámadunk!*